

Ruimte voor Reconstructie

Over de invloed van autonome en recente beleidsmatige ontwikkelingen op het aantal bedrijfsverplaatsingen in het kader van de reconstructie

Ir. T.A. Vogelzang
Drs. M.A.H.J. van Bavel
Dr. J.W. Kuhlman
Drs. C.P.A. van Wagenberg

Projectcode 30329

Februari 2005

Rapport 4.05.01

LEI, Den Haag

Het LEI beweegt zich op een breed terrein van onderzoek dat in diverse domeinen kan worden opgedeeld. Dit rapport valt binnen het domein:

- Wettelijke en dienstverlenende taken
- Bedrijfsontwikkeling en concurrentiepositie
- Natuurlijke hulpbronnen en milieu
- Ruimte en Economie
- Ketens
- Beleid
- Gamma, instituties, mens en beleving
- Modellen en Data

Ruimte voor Reconstructie; Over de invloed van autonome en recente beleidsmatige ontwikkelingen op het aantal bedrijfsverplaatsingen in het kader van de reconstructie
Vogelzang, T.A., M.A.J.H. van Bavel, J.W. Kuhlman en C.P.A. van Wagenberg
Den Haag, LEI, 2005
Rapport 4.05.01; ISBN 90-5242-000-9; Prijs € 15,50 (inclusief 6% BTW)
72 p., fig., tab., bijl.

In dit rapport wordt ingegaan op de vraag welke invloed autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij en recente ontwikkelingen inzake het mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water zullen hebben op het aantal te verplaatsen veehouderijbedrijven in het kader van de uitvoering van de Reconstructiewet. Op basis van een kwalitatieve en een kwantitatieve modelmatige analyse is bepaald hoeveel bedrijven er in principe in aanmerking komen voor hervestiging vanuit extensiveringsgebieden en hoeveel bedrijven daadwerkelijk de stap naar verplaatsing zullen gaan zetten.

This report examines the question of how autonomous developments in intensive livestock farming and recent developments in the manure policy and the Water Framework Directive will affect the number of livestock holdings to be relocated under the Reconstruction Act. A qualitative and quantitative analysis model has been used to determine how many holdings are theoretically eligible for relocation and how many will actually decide to relocate.

Bestellingen:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: publicatie.lei@wur.nl

Informatie:

Telefoon: 070-3358330

Telefax: 070-3615624

E-mail: informatie.lei@wur.nl

© LEI, 2005

Vermenigvuldiging of overname van gegevens:

- toegestaan mits met duidelijke bronvermelding
- niet toegestaan

Op al onze onderzoeksopdrachten zijn de Algemene Voorwaarden van de Dienst Landbouwkundig Onderzoek (DLO-NL) van toepassing. Deze zijn gedeponeerd bij de Kamer van Koophandel Midden-Gelderland te Arnhem.

Inhoud

	Blz.
Woord vooraf	7
Samenvatting	9
Summary	13
1. Inleiding	17
1.1 Achtergrond en doel van de studie	17
1.2 Methode van onderzoek	18
1.3 Opbouw van het rapport	18
2. Analyse reconstructieplannen	19
2.1 Inleiding	19
2.2 Overzicht provincie Limburg	19
2.3 Overzicht provincie Noord-Brabant	20
2.3.1 De Baronie	20
2.3.2 De Meierij	22
2.3.3 Beerze Reusel	24
2.3.4 Boven-Dommel	25
2.3.5 De Peel	27
2.3.6 De Peel en Maas	29
2.3.7 Maas en De Meierij	31
2.4 Overzicht provincie Gelderland	33
2.4.1 Veluwe	33
2.4.2 Achterhoek en Liemers	34
2.4.3 Gelderse Vallei/Utrecht-oost	35
2.5 Overzicht provincie Overijssel	36
2.6 Samenvattend overzicht in- en uitplaatsingen	38
2.7 Conclusies	40
3. Autonome en beleidsmatige ontwikkelingen	41
3.1 Inleiding	41
3.2 Autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij	41
3.3 Mestbeleid	44
3.4 Kaderrichtlijn Water	47
3.5 Conclusies	49

	Blz.
4. Modelmatige analyse verwachte aantal bedrijfsverplaatsingen	51
4.1 Inleiding	51
4.2 Veranderingen in de intensieve veehouderij in de periode 1997-2003	51
4.3 Rekenmodel: de populatie	53
4.4 Exogene variabelen	56
4.5 Model en de resultaten	61
4.6 Conclusies	63
5. Conclusies en aanbevelingen	64
Literatuur	69
Bijlage	
1. Overzicht van deelnemers expertmeetings	71

Woord vooraf

De voorbereidingen voor de uitvoering van de Reconstructiewet zijn momenteel in volle gang. Het betreft hier een majeure operatie, die de komende 10 jaar het aanzicht van het Nederlandse platteland ingrijpend zal veranderen.

De reconstructieprovincies werken momenteel in samenwerking met tal van belanghebbende partijen aan het opstellen van reconstructieplannen voor de 12 reconstructiegebieden op hun grondgebied. Deze plannen moeten in de loop van 2004 opgeleverd worden, waarna het proces van goedkeuring door het Ministerie van LNV van start kan gaan. De uitvoering van de plannen moet begin 2005 een aanvang nemen.

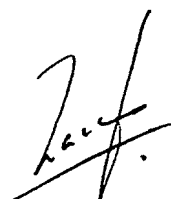
In elk van de plannen worden de reconstructiegebieden opgedeeld in landbouwontwikkelingsgebieden, verwevingsgebieden en extensiveringsgebieden. Deze gebieden worden ook op kaart aangegeven. Het is de bedoeling dat een aantal intensieve veehouderijbedrijven de komende jaren verplaatst gaat worden vanuit de extensiveringsgebieden.

In dit rapport wordt ingegaan op de vraag welke invloed autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij (met name schaalvergroting en afname van het aantal bedrijven) en recente ontwikkelingen inzake het mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water zullen hebben op het aantal te verplaatsen bedrijven.

Doelstelling van het onderzoek was dan ook het bepalen van het te verwachten aantal bedrijfsverplaatsingen van extensiverings- naar landbouwontwikkelingsgebieden.

Het onderzoek werd mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van de Directie Regionale Zaken van het Ministerie van LNV. Het onderzoek werd begeleid door een klankbordgroep bestaande uit Agatha Spierings (LNV-DRZ, voorzitter), Martijn Rooijackers (LNV-DRZ), Ronald Bets (LNV-DRZ), Peter van Tilburg (LNV-DL), Hylke Niermijer (LNV-DL), Peter Besseling (EC-LNV), Tony Balnikker (VROM), Douwe Jonkers (VROM), Hans van Dam (VROM), Wim Wiersema (EC-LNV), Marnix van der Kruis (DLG), Gerrit Brummelman (LNV-DRZ) en Tia Hermans (Alterra). Waardevolle bijdragen aan het onderzoek werden geleverd door de LEI-onderzoekers Gé Backus, Marcel Betgen en Michelle van der Elst.

Het LEI dankt alle betrokkenen voor hun bijdrage aan het welslagen van het onderzoek en ik spreek hierbij de hoop uit dat het rapport een belangrijke rol zal kunnen spelen bij de uitvoering van de Reconstructiewet.

Prof.dr.ir. L.C. Zachariasse,
Algemeen Directeur LEI B.V.

Samenvatting

De reconstructieprovincies werken momenteel in samenwerking met tal van belanghebbende partijen in het landelijk gebied aan het opstellen van reconstructieplannen voor de twaalf reconstructiegebieden op hun grondgebied. De uitvoering van deze plannen moet begin 2005 een aanvang nemen.

In elk van deze plannen worden de reconstructiegebieden opgedeeld in landbouwontwikkelingsgebieden, verwevingsgebieden en extensiveringsgebieden. Het is de bedoeling dat een aantal intensieve veehouderijbedrijven de komende jaren vanuit de extensiveringsgebieden verplaatst wordt naar de landbouwontwikkelingsgebieden.

In dit onderzoek stond de vraag centraal welke invloed autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij en recente ontwikkelingen inzake het nieuwe mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water zullen hebben op het proces van bedrijfsverplaatsingen naar ontwikkelingsgebieden. Het Ministerie van LNV wilde graag zicht krijgen op de te verwachten aantallen bedrijven die op termijn daadwerkelijk verplaatst zullen gaan worden en het effect daarvan op het bereiken van de doelstellingen van de reconstructie. Bijkomende vraag was welke invloed deze ontwikkelingen zullen hebben op de omvang van de landbouwontwikkelingsgebieden.

Doelstelling van het onderzoek was het bepalen van het te verwachte aantal bedrijfsverplaatsingen van extensiverings- naar landbouwontwikkelingsgebieden.

Daarbij waren de volgende vragen aan de orde:

- wat is de in- en uitplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven in de verschillende reconstructiegebieden?
- welke aantallen bedrijven zullen naar verwachting daadwerkelijk verplaatst worden op basis van de autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij en recente ontwikkelingen inzake het mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water?
- welk effect zullen die ontwikkelingen hebben op het bereiken van de doelstellingen van de Reconstructiewet?

Geplande bedrijfsverplaatsingen

In de reconstructieplannen van de provincies is een inschatting gemaakt van de totale uitplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven in het kader van de reconstructie. Daarbij gaat het in totaal om minimaal 391 en maximaal 619 bedrijven. Daarbij is ervan uitgegaan dat er geen bedrijven meer uit de varkensvrije zones verplaatst hoeven te worden. Tegenover deze uitplaatsingsbehoefte staan de elders beschikbaar komende duurzame (dat wil zeggen de komende decennia beschikbaar blijvende) locaties en niet-agrarische bouwblokken. Daarbij gaat het volgens de provincies om minimaal 304 en maximaal 587 locaties. Het aantal mogelijk te creëren nieuwvestigingslocaties bedraagt volgens de reconstructieplannen van de provincies minimaal 187 en maximaal 278.

Voor het meest waarschijnlijke scenario betekent dit dat er in alle reconstructiegebieden samen voldoende nieuw- en hervestigingslocaties aanwezig zijn om aan de uitplaatsingsbehoefte te voldoen (overschot van minimaal 100 en maximaal 246 locaties). Wordt er echter uitgegaan van het meest negatieve scenario van een maximum uitplaatsingsbehoefte bij minimale inplaatsingsmogelijkheden, dan ontstaat er juist een tekort aan inplaatsingsmogelijkheden, zodat uitplaatsing naar gebieden buiten de reconstructiegebieden noodzakelijk wordt om alle bedrijven die dat willen een plek te geven.

Uit het overzicht per provincie blijkt dat er duidelijke regionale verschillen in de balans tussen inplaatsings- en uitplaatsingsbehoefte zijn. Zo hebben de regio's De Peel en De Meierij onvoldoende inplaatsingsmogelijkheden om de eigen behoefte aan nieuwe locaties op te vullen. Dat betekent dat in sommige gevallen bedrijven uit die gebieden naar andere regio's moeten verhuizen.

In de meeste reconstructieplannen zijn de gevolgen van het nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water nog niet meegenomen. Wel wordt geconstateerd dat de implementatie van de Kaderrichtlijn Water op termijn wel zal moeten leiden tot aanpassing van de nu voorliggende reconstructieplannen.

Autonome en recente beleidsmatige ontwikkelingen

De afname van het aantal bedrijven in de intensieve veehouderij in ons land zal de komende jaren naar verwachting ongeveer 3,5% per jaar bedragen. Het nieuwe mestbeleid zal, samen met de autonome ontwikkelingen, de komende jaren (in de periode 2002-2009) tot een afname van 7 (vleesvarkens) tot 8% (zeugen) van de varkensstapel in ons land leiden. Voor pluimvee bedragen die percentages 20% voor de vleeskuikens en 15% voor de legghennen. Dit is minder dan op basis van strikte invulling van de Europese milieunormen verwacht mag worden. Het verschil wordt gevormd door de inschatting van de mogelijkheden voor mestbewerking en -verwerking en -export.

Het scheppen van duidelijke (wettelijke) mogelijkheden voor het feitelijk samenvoegen van verschillende locaties van intensieve veehouderijbedrijven op één hoofdlocatie en voor het verplaatsen van bedrijven, is een voorwaarde voor het kunnen doen afnemen van het aantal locaties in de extensiveringsgebieden. De huidige invulling van de Reconstructiewet is hiervoor onvoldoende.

Om het verplaatsen van bedrijven in de praktijk te bevorderen is er naast financiële steun een duidelijke behoefte aan flankerend beleid vanuit de overheid bij het zoeken naar en het ontwikkelen van locaties voor nieuwvestiging en uitbreiding. Daarbij gaat het om zowel push- als pullbeleid. Pushfactoren betreffen vooral financiële compensatie voor kapitaalvernietiging en lage opbrengstprijzen voor grond. Pullfactoren betreffen vooral het faciliteren van het vinden en daadwerkelijk beschikbaar stellen van nieuwvestigings- of samenvoegingslocaties.

De relatie tussen de doelen van de Kaderrichtlijn Water en de Reconstructiewet is slechts in beperkte mate aanwezig voor niet-grondgebonden intensieve veehouderijbedrijven. Door technische maatregelen als luchtwassers en mestbewerking of -verwerking is de uitstoot van schadelijke stoffen vanuit deze bedrijven naar verwachting goed te beperken. Aan de andere kant zal de KRW naar verwachting wel leiden tot extra druk op de mestmarkt door beperking van de plaatsingsruimte van stikstof en fosfaat. Hiermee neemt de

druk op de mestafzetmarkt toe en daarmee ook de druk op het aantal dieren in ons land. Naar verwachting zal dat voornamelijk gelden voor de grondgebonden bedrijven, inclusief een (beperkte) extra druk richting bedrijfsverplaatsingen van niet-grondgebonden bedrijven. Over de omvang van die extra druk kan nu nog geen uitspraak gedaan, omdat die sterk af zal hangen van de normstelling waarvoor in het kader van de KRW gekozen wordt.

Modelmatige berekening verwachte aantal bedrijfsverplaatsingen

In het model dat in het kader van dit onderzoek gebruikt is, is op basis van bedrijfsstructurele kenmerken uit de Landbouwtelling (leeftijd van de ondernemer, opvolgingssituatie, bedrijfsgrootte, specialisatiegraad, grondeigendom, grondprijs en uitbreidingsinvesteringen) ingeschat hoeveel bedrijven maximaal zouden willen verplaatsen uit de extensiveringsgebieden. Modelmatig is berekend dat 339 bedrijven in de extensiveringsgebieden in het kader van de reconstructie potentieel in aanmerking komen voor hervestiging. Dat is 39,1% van het totale aantal intensieve veehouderijbedrijven in die gebieden. Per reconstructiegebied verschilt dat percentage potentiële hervestigers uit de extensiveringsgebieden van 28 tot 46%.

Het feitelijk te verwachten aantal bedrijfsverplaatsingen uit de extensiveringsgebieden is daarmee nog niet bekend. Daar spelen nog andere factoren een rol bij, zoals de financiële positie van het bedrijf, het investeringsritme en het aantal locaties per bedrijf. Die factoren bepalen uiteindelijk de uitkomst van de vraag of bedrijven daadwerkelijk willen gaan verplaatsen. Feitelijke verplaatsing zal dan uiteraard ook nog afhangen van het beleid en de beschikbare financiën van de betrokken overheden (Rijk, provincies, gemeenten).

Op basis van de uitkomsten van de expertmeetings die in het kader van dit onderzoek gehouden zijn en indicaties van de reconstructiecommissies kan gesteld worden dat de kans dat bedrijven daadwerkelijk willen gaan verplaatsen op ongeveer 50% geschat moet worden. Daarmee zou het feitelijk te verwachten aantal bedrijfsverplaatsingen uit de extensiveringsgebieden op ongeveer 170 uitkomen.

Aanbevelingen

Uit het onderzoek komen de volgende aanbevelingen naar voren:

- het proces van verplaatsen en samenvoegen van IV-locaties op één hoofdlocatie kan in het kader van de reconstructie gefaciliteerd worden door het instellen van een verplaatsingsregeling voor alle reconstructiegebieden samen, uiteraard voorzien van een adequaat budget. De regie en de uitvoering van deze regeling zou in handen gelegd kunnen worden van de provincies;
- om het verplaatsen van bedrijven te bevorderen is er naast financiële steun behoefte aan flankerend beleid bij het zoeken naar en het ontwikkelen van locaties voor nieuwvestiging en -uitbreiding. In dat kader kan gedacht worden aan het instellen van een aanwijzingsbevoegdheid voor de reconstructiecommissies om de genoemde locaties ook daadwerkelijk op te kunnen eisen;
- inperking van de omvang van de landbouwontwikkelingsgebieden lijkt een optie om het zoekproces naar geschikte nieuwvestigingslocaties te bevorderen. Nadeel kan

echter zijn dat hierdoor de grondprijs van de nieuwvestigingslocaties zal toenemen en daarmee de kosten van nieuwvestiging;

- naast de kosten van verplaatsing bepalen de opbrengsten van verkoop van vrijkomende grond het financiële plaatje van een verplaatsing. Hierbij moet onderscheid gemaakt worden naar de kleur van de oorspronkelijke locatie. Als de vrijkomende locatie een rode locatie betreft, dan zijn de opbrengsten hoger dan als dit een groene locatie betreft. In het geval van een rode vrijkomende locatie is vanuit de overheid vooral flankerend beleid voor de nieuwvestigingslocatie nodig. Betreft het een groene vrijkomende locatie, dan is tevens extra financiële steun noodzakelijk;
- het model dat in het kader van dit onderzoek ontwikkeld is om het aantal bedrijfsverplaatsingen in het kader van de reconstructie te schatten, zou nog door de provincies onderworpen kunnen worden aan een gevoeligheidsanalyse. Voorgesteld wordt de provincies voor de verschillende gebieden te vragen welke aanvullende voorwaarden zij eventueel zouden willen implementeren en doorgerekend zouden willen zien.

Summary

Room (to move) for Reconstruction; On the effect of autonomous and recent policy developments on the number of farm relocations within the context of reconstruction.

The reconstruction provinces are currently working in cooperation with numerous interested parties in the rural area on drawing up reconstruction plans for the 12 reconstruction areas in their territories. The implementation of these plans must start at the beginning of 2005. In each of the plans, the reconstruction areas are divided into agricultural development areas, mixed areas and extensification areas. It is intended that a number of intensive livestock holdings should be relocated in the next few years from the extensification and mixed areas to the agricultural development areas.

The central question in this study concerns the effect that autonomous developments in intensive livestock farming and recent developments relating to the new manure policy and the Water Framework Directive will have on the relocation of farms to development areas. The Ministry of Agriculture, Nature and Food Quality would like to know how many farms will actually be relocated in due course and the extent to which the objectives of reconstruction will be achieved. An ancillary question concerned the effect that these developments will have on the size of the agricultural development areas.

The objective of the study was to determine the expected number of farm relocations from extensification and mixed areas to development areas, in which connection the following questions were asked:

- how great is the need to allocate and remove intensive livestock holdings in the different reconstruction areas?
- how many holdings are eventually expected to actually relocate in view of autonomous developments in intensive livestock farming and recent developments affecting the manure policy and the Water Framework Directive?
- how will these developments affect the achievement of the objectives of the Reconstruction Act?

Planned farm relocations

It may be concluded from the provincial reconstruction plans that the total number of intensive livestock holdings that need to be removed under the reconstruction scheme lies between a minimum of 391 and a maximum of 619 holdings. This is based on the assumption that no more holdings need to be relocated from the pig-free zones. The number of sustainable locations and non-agricultural building blocks that will become available, amounting to a minimum of 304 and a maximum of 587, balances this removal requirement. The number of potential new establishment locations amounts to a minimum of 187 and a maximum of 278. For the most probable scenario, this means that there are enough new and re-establishment locations in all the reconstruction areas combined to satisfy the removal requirement (an excess of from 100 to 246 locations). However, if we assume the most negative scenario of a maximum removal requirement against a minimum allocation

potential, we find a deficit in allocation potential of 128 locations, so that removal to areas outside the reconstruction areas will be necessary in order to give a place to all the holdings requiring one.

There are marked regional differences in the balance between allocation and removal requirements. De Peel and De Meierij regions, for example, have no space to meet their own need for new locations. This means that, in some instances, farms from these areas must move to other regions.

The majority of reconstruction plans do not yet take into account the consequences of the new manure policy and the implementation of the Water Framework Directive, although it is noted that the implementation of the Water Framework Directive must eventually lead to the amendment of the current reconstruction plans.

Autonomous and recent policy developments

There is expected to be a reduction of about 3.5% per annum in the number of holdings in intensive livestock farming in the Netherlands in the next few years. Together with the autonomous developments, the new manure policy will lead to a reduction of 7 (pigs for slaughter) to 8% (sows) in the pig population of the country over the period 2002 to 2009. For poultry, the percentages are 20% for broilers and 15% for laying hens. This is less than might be expected on the basis of strict conformity with the European environmental standards. The difference arises from the estimate of the possibilities for manure treatment and processing and exports.

A condition for reducing the number of locations in the extensification areas is the creation of clear (legal) possibilities for the actual amalgamation of different locations of intensive livestock holdings at one main location and for the relocation of holdings. The present provisions in the Reconstruction Act are insufficient for this.

In order to encourage the relocation of holdings in practice, besides financial support, there is a clear need for a supporting policy from the government to assist the search for and the development of locations for new establishments and extension. Both push and pull policies are needed. Push factors concern mainly financial compensation for the destruction of capital and low realized prices for land. Pull factors concern mainly facilitating the finding and actual making available of new establishment or amalgamation locations.

There is only a limited relationship between the objectives of the Water Framework Directive and the Reconstruction Act as far as non-land-tied intensive livestock holdings are concerned. It should be possible to limit the emission of noxious substances from these holdings through technical measures such as air washers and manure treatment or processing. On the other hand, the Water Framework Directive is expected to bring about extra pressure on the manure market through limitation of the space for depositing nitrogen and phosphates. This will increase the pressure on the manure market and accordingly also the pressure on the number of animals in the Netherlands. This is mainly expected to affect the land-tied holdings, including an additional (limited) pressure on farm relocations of non-land-tied holdings. Nothing can yet be said about the extent of this additional pressure, because it will very much depend on the standards that are chosen in the framework of the Water Framework Directive.

Calculation model of the expected number of farm relocations

Model calculations carried out within the framework of this study show that 339 holdings in the extensification areas would potentially be interested in relocation under the Reconstruction Act. This is 39.1% of the total number of intensive livestock farms in these areas. The proportion of holdings wanting to relocate ranges from 28 to 46% over the extensification areas.

The actual number of relocations is consequently not yet known. Other factors play a role here, such as the financial position of the holding, the investment rhythm and the number of locations for each holding. Further, actual relocation of farms will depend on the policy and financial possibilities of involved local, regional and national governmental bodies. A factor β has therefore been added to the model, standing for the probability that a holding that is eligible for relocation will actually relocate. When β is set at 0.5 on the basis of expert judgement and the indications of the reconstruction commissions, the estimated total number of farm relocations under the Reconstruction Act will be about 170 in the next few years.

Recommendations

The following recommendations emerge from the study:

- Setting up of a national relocation scheme with an adequate budget can facilitate the relocation and amalgamation of intensive livestock farming locations at one main location under the Reconstruction Act.
- In order to encourage the relocation of holdings, besides financial support, there is a need for a supporting policy in the search for and development of locations for new establishment and extension. Consideration should also be given in that context to giving reconstruction commissions designation powers to enable them actually to claim these locations.
- Restriction of the development areas to small star areas or locations appears to be an option for promoting the search for suitable new establishment locations. But a disadvantage may be that it will cause an increase in the ground price of the new establishment locations and thus in the costs of new establishment.
- Besides the costs of relocation, the return from the sale of released land also determines the financial picture of relocation. A distinction must be made here according to the colour of the original location. The return from a red location will be higher than from a green location. For a red location, a supporting policy will be needed from the government for the new establishment location. If it is a green location, additional financial support will also be needed.
- The model that has been developed within the framework of this study for estimating the number of farm relocations under the Reconstruction Act could further be subjected to a sensitivity analysis by a number of involved policymakers and interest groups. We propose to ask the reconstruction commissions for the different areas which alternative choices they would like to see included in the model. In a follow-up study, we could then examine the consequences of these choices for the number of farm relocations for each area.

- It would seem to be useful to appoint a committee of experts for each reconstruction area in order to make a final estimate of the expected number of farm relocations in each area on the basis of the model developed in this study and of the estimates of the reconstruction commissions. They could also be asked what amount must be allowed for each holding. This will allow a final estimate to be made of the expected number of farm relocations in each area, including the associated costs.

1. Inleiding

1.1 Achtergrond en doel van de studie

De provincies werken momenteel in samenwerking met tal van actoren en partners aan het opstellen van reconstructieplannen voor de 12 reconstructiegebieden in de vijf zandprovincies van ons land. Deze plannen moeten in de loop van 2004 opgeleverd worden, waarna het proces van goedkeuring door het Ministerie van LNV van start kan gaan. De uitvoering van de plannen moet begin 2005 een aanvang nemen.

In elk van de plannen worden de reconstructiegebieden opgedeeld in landbouwontwikkelingsgebieden, verwevingsgebieden en extensiveringsgebieden. Deze gebieden worden ook op kaart aangegeven. Het is de bedoeling dat een aantal intensieve veehouderijbedrijven de komende jaren vanuit de extensiveringsgebieden verplaatst gaat worden naar de landbouwontwikkelingsgebieden.

De vraag is welke invloed autonome ontwikkelingen in de sector en toekomstige ontwikkelingen op relevante beleidsvelden (met name het nieuwe mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water) zullen hebben op het proces van bedrijfsverplaatsingen naar landbouwontwikkelingsgebieden.

Het Ministerie van LNV wil graag zicht krijgen op de aantallen bedrijven die op termijn daadwerkelijk verplaatst zullen gaan worden vanuit de extensiveringsgebieden en het effect daarvan op het bereiken van de doelstellingen van de reconstructie. Bijkomende vraag is welke invloed deze ontwikkelingen zullen hebben op de omvang van de landbouwontwikkelingsgebieden.

In dit onderzoek gaat het om de vraag welke invloed autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij (met name schaalvergroting en afname van het aantal bedrijven) en ontwikkelingen op relevante beleidsvelden als het mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water zullen hebben op het aantal te verplaatsen bedrijven richting landbouwontwikkelingsgebieden.

Voor het Ministerie van LNV is het de vraag of er nu in het kader van de reconstructie grootschalig ingezet moet worden op bedrijfsverplaatsingen, terwijl de autonome ontwikkelingen in de sector en de ontwikkelingen op de genoemde beleidsvelden er naar verwachting op termijn toe zullen leiden dat er veel minder bedrijven verplaatst zullen moeten worden dan wordt verwacht. Daarmee komt ook de vraag op tafel welke bijdrage die autonome ontwikkelingen in de sector en de ontwikkelingen op de genoemde beleidsvelden zullen hebben op de realisatie van de doelstellingen van de reconstructiewet.

Doelstelling van het onderzoek is dan ook het bepalen van het te verwachten aantal bedrijfsverplaatsingen van extensiveringsgebieden naar ontwikkelingsgebieden. Daarbij zijn de volgende vragen aan de orde:

- wat is de daadwerkelijke in- en uitplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven in de verschillende reconstructiegebieden?

- welke aantallen bedrijven zullen op termijn daadwerkelijk verplaatst worden op basis van de autonome ontwikkelingen en recente ontwikkelingen op relevante beleidsvelden als het mestbeleid en de Kaderrichtlijn Water?
- welk effect zullen die ontwikkelingen zullen hebben op het bereiken van de doelstellingen van de Reconstructiewet?

1.2 Methode van onderzoek

In het kader van het onderzoek werd begonnen met een inventarisatie van de bestaande reconstructieplannen. Onderzocht werd hoeveel bedrijfsverplaatsingen er in de reconstructieplannen worden voorzien en welke kosten daarmee gepaard gaan. Nagegaan werd ook in hoeverre er in de reconstructieplannen al rekening gehouden wordt met versnelde autonome ontwikkelingen dan wel recente beleidsmatige ontwikkelingen als het nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Europese Kaderrichtlijn Water.

Vervolgens zijn op basis van de reconstructieplannen en enkele voorlopige resultaten van de GIS-werkzaamheden een drietal discussienotities geschreven ter voorbereiding van een drietal expertmeetings. In deze expertmeetings werden deskundigen bevraagd op hun mening ten aanzien van de invloed van autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij, het nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water op de uitvoering van de reconstructie.

De verslagen van deze expertmeetings hebben geleid tot een aantal bespiegelingen over de invloed van de besproken onderwerpen op de uitvoering van de Reconstructiewet. Deze bespiegelingen zijn terug te vinden in hoofdstuk 3 van dit rapport.

Tegelijkertijd werd met behulp van een regionale analyse op basis van GIS-data voor elk van de 12 reconstructiegebieden een inschatting gemaakt van het aantal bedrijven in extensiveringsgebieden dat zal gaan stoppen en het aantal bedrijven dat naar verwachting op termijn zal willen gaan verplaatsen. Daarbij is ook de locatie van de betrokken bedrijven in beeld gebracht.

Ten slotte werden er op basis van de voorgaande werkzaamheden een aantal overall conclusies en aanbevelingen geformuleerd.

1.3 Opbouw van het rapport

Na de inleiding van het rapport in hoofdstuk 1 wordt in hoofdstuk 2 ingegaan op die elementen uit de bestaande 12 reconstructieplannen uit de verschillende provincies, die van belang werden geacht voor de uitvoering van het onderzoek. Hoofdstuk 3 gaat daarna in op de mening van de geraadpleegde experts over de invloed van relevante autonome en beleidsmatige ontwikkelingen op de uitvoering van de Reconstructiewet. Daarbij gaat het om de autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij, het onlangs vastgestelde nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water. In hoofdstuk 4 worden vervolgens aan de hand van een model en een regionale analyse op basis van GIS-data uitspraken gedaan over het te verwachten aantal bedrijfsverplaatsingen vanuit de extensiveringsgebieden. Het rapport wordt in hoofdstuk 5 afgesloten met conclusies en aanbevelingen.

2. Analyse reconstructieplannen

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt per reconstructiegebied en voor alle reconstructieprovincies in ons land geanalyseerd hoeveel bedrijfsverplaatsingen er in het kader van de reconstructie gepland zijn en welke factoren daar naar verwachting invloed op zullen hebben. Hierbij wordt per reconstructieplan waar mogelijk ook ingegaan op de verwachte effecten van autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij, het nieuwe mestbeleid en de invoering van de Kaderrichtlijn Water (KRW). De gegevens van paragraaf 2.2 tot en met 2.5 zijn verkregen uit de reconstructieplannen van de verschillende reconstructiegebieden. In paragraaf 2.6 wordt een samenvattend overzicht gegeven van de in- en uitplaatsingsbehoefte van de 12 reconstructiegebieden. In paragraaf 2.7 worden daar een aantal conclusies uit getrokken.

2.2 Overzicht provincie Limburg

Noord- en Midden-Limburg

Op dit moment zijn er in Noord- en Midden-Limburg ongeveer 1.300 bedrijven met varkens of pluimvee op ongeveer 2.500 locaties. Over 12 jaar verwacht de provincie dat er hiervan ongeveer nog 400 locaties resteren, waar sprake is van een volwaardig toekomstgericht en gespecialiseerd IV-bedrijf. Het streefbeeld van de intensieve veehouderij in Limburg in 2015 is dat veel bedrijven zich gericht hebben op een verhoging van de toegevoegde waarde. Mest wordt gezamenlijk verwerkt en afgezet.

Verplaatsen, slopen en beëindigen zal vooral in de extensiveringsgebieden, te weten het Maasdal en de beekdalen, plaatsvinden. In de extensiveringsgebieden lagen in 2002 299 locaties, waarvan op dit moment geschat wordt dat ongeveer de helft reeds is gestopt. Resteren ongeveer 150 locaties. Hiervan stoppen er ongeveer 50-100 autonoom en moeten er 50 verplaatst worden, waarbij rekening wordt gehouden met het investeringsritme. De 50 IV-bedrijven met toekomst (>70 nge) die in de extensiveringsgebieden liggen, worden verplaatst in de periode tot 2015. Voor 2007 zijn hiervan 16 bedrijven daadwerkelijk verplaatst. Als gevolg van het stoppen van het genoemde aantal bedrijven wordt een sloop van 875.000 m² overtollige agrarische bedrijfsgebouwen verwacht door het bieden van beleidsruimte (ruimte voor ruimte) en de sloop van 875.000 m² overtollig agrarische bedrijfsgebouwen door het instellen van een subsidieregeling.

Er zijn (naar verwachting) 30 IV-locaties in Limburg die als gevolg van de stankproblematiek in ruimtelijke knelsituaties zitten. Ook deze bedrijven moeten verplaatst worden. Zoekgebieden voor nieuwe vestigingen liggen in het Intensieve Hart en de P-5-gebieden.

De provincie gaat uit van 6 projectvestigingen. De locaties hiervoor worden later vastgesteld.

De geschatte kosten voor het optimaliseren van de ruimtelijke structuur van de intensieve veehouderij in Limburg zijn € 148.400.000 en € 30.550.000 voor het oplossen stankhinder tot 2015.

Normen op lange termijn voor de kwaliteit van de watersystemen in de provincie worden in Limburg ingevuld op basis van de KRW. Op basis daarvan zal het reconstructieplan Limburg op termijn aangepast worden.

2.3 Overzicht provincie Noord-Brabant

In de jaren 2005-2007 heeft de provincie Noord-Brabant budget beschikbaar voor circa 60 bedrijfsverplaatsingen (circa € 40 mln.) en voor circa 75 beëindigingen (circa € 12,5 mln.) van IV-bedrijven.

2.3.1 De Baronie

Op basis van de zonering zoals die in het reconstructieplan De Baronie is opgenomen, liggen 180 bedrijven met een hoofdtak intensieve veehouderij of overige veehouderij (niet rundvee) in de extensiveringsgebieden. Hiervan hebben er 55 een totale bedrijfsomvang (dus inclusief een eventuele rundveetak) van boven de 70 nge.

Circa 31% van de locaties met een vergunde tak intensieve veehouderij is gelegen in de extensiveringsgebieden. Daarvan liggen ruim 600 locaties met een vergunning volwaardige tak intensieve veehouderij (70 nge of meer, circa 1 arbeidskracht) in de extensiveringsgebieden. Circa 80% van deze locaties heeft te maken met beperkingen in hun ontwikkelingsmogelijkheden. In het reconstructieplan De Baronie is voorzien in de verplaatsing van bijna de helft van het huidige aantal grotere intensieve veehouderijlocaties in de extensiveringsgebieden.

Tabel 2.1 Aantal bedrijven, type, hoofd- en nevenactiviteit in De Baronie

	Totaal	Akkerbouw	Tuinbouw en blijvende teelt	Graasdieren	Hokdieren	Combinatie
De Baronie	2142	144	722	810	210	256

Bron: CBS (2002).

Circa 50% van de grotere intensieve veehouderijlocaties is gelegen in de verwevingsgebieden en circa 13% in de landbouwontwikkelingsgebieden. De rest (circa 6%) is gelegen in de niet-reconstructiegebieden (stedelijke bebouwing en toekomstige uitbreidingen).

Tabel 2.2 Vergunde omvang van bedrijfslocaties IV in De Baronie

Vergunde grootteklasse IV-bedrijven Aantal nge uit vergunning in de Baronie	Aantal bedrijfslocaties
0 - 70 nge	1.166
70 - 150 nge	175
> 150 nge	110

Bron: Bestand Veehouderijbedrijven (Provincie Noord-Brabant), mei 2003.

Het LEI schat dat ongeveer 350 van de 1.243 IV-bedrijven in De Baronie in de periode tot 2005 zullen stoppen. Van de resterende bedrijven heeft 15% een slecht perspectief in 2005.

De reconstructiecommissie denkt dat er tussen de 16 en 40 bedrijven verplaatst moeten worden. ZLTO Advies heeft in opdracht van de provincie in september 2002 onderzoek gedaan naar de inplaatsingsbehoefte van de intensieve veehouderij (IV) in De Baronie. In dit onderzoek is vooral gekeken naar de bedrijven die de potentie hebben door te groeien, maar dat (vanwege de ligging in een extensiveringsgebied) onvoldoende kunnen. Uit het onderzoek blijkt dat 16 à 29 bedrijven behoefte hebben aan een nieuwe locatie. Uit het feitenonderzoek (voorjaar 2003) is gebleken dat circa 40 volwaardige bedrijven, door de ligging in een extensiveringsgebied, niet verder kunnen ontwikkelen.

Ruim 20% van de grotere intensieve veehouderijlocaties is gelegen in de extensiveringsgebieden. Het betreft 47 grotere intensieve veehouderijlocaties. Voor de meeste van deze locaties geldt dat de ontwikkelingsmogelijkheden nu al beperkt zijn vanwege de stankcirkelproblematiek, de ligging in een zone rondom de meest kwetsbare natuurgebieden of het beleid zoals dat nu is opgenomen in het Streekplan voor de GHS natuur. Vijftig procent van de grotere intensieve veehouderijlocaties zijn gelegen in de verwevingsgebieden en bijna 30% van de grotere IV-locaties zijn gelegen in de landbouwontwikkelingsgebieden.

Voor de goed gelegen locaties in de verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden zullen de ontwikkelingsmogelijkheden toenemen. Dit betreft circa 300 intensieve veehouderijlocaties in de verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden, waarvan circa 80 grotere intensieve veehouderijbedrijven.

Het aantal bedrijven dat in het Meest Milieuvriendelijke Alternatief (MMA) uit het reconstructieplan wordt verplaatst (circa 5 à 10) is lager dan het aantal zoals dat in het Voorkeursalternatief (VKA) is opgenomen (41 verplaatsingen). Het aantal verplaatsers in het MMA is gebaseerd op het aantal grotere IV-bedrijven gelegen in extensiveringsgebieden, waarbij er sprake is van een zogenaamde 'gecombineerde problematiek'. Dus bijvoorbeeld zowel een knelpunt ten aanzien van landschap als ten aanzien van ammoniak. Het aantal (grotere) IV-bedrijven waarbij er sprake is van zo'n gecombineerde problematiek bedraagt circa 16. De inschatting is dat maximaal circa 5 à 10 van deze bedrijven daadwerkelijk verplaatst willen/kunnen worden.

De landbouwontwikkelingsgebieden in De Baronie zijn begrensd. In het kader van het opstellen van het beeldkwaliteitsplan is geschat hoeveel nieuwe locaties in dat land-

bouwontwikkelingsgebied realiseerbaar zijn. Aangegeven is dat nieuwvestiging van 20 bedrijven tot de mogelijkheden behoort.

Tabel 2.3 Inplaatsingsbalans De Baronie

Inplaatsingsbehoefte ZLTO	:	16-29	Herbenutten duurzame locaties	:	19-66
Feitenonderzoek	:	ca. 40	Nieuwvestiging in L.O.	:	20
16-29/40			39-86		

De eerder begrensde varkensvrije zone is komen te vervallen. In De Baronie is ruim 1.500 ha nagewezen als landbouwontwikkelingsgebied. Dit aantal hectaren is ruim ten opzichte van het aantal te verplaatsen locaties.

Het voorkeursalternatief uit het reconstructieplan De Baronie voegt weinig concrete maatregelen ter verbetering van de bodem en waterkwaliteit toe aan de autonome ontwikkelingen. Dit betekent dat er voor de water- en bodemkwaliteitsdoelstellingen nog steeds een grote opgave ligt om aan de gestelde normen uit de nitraatrichtlijn en de KRW te voldoen.

In het huidige reconstructieplan/MER zijn de maatregelen nog niet getoetst aan de normen uit de KRW, omdat deze nog niet bekend zijn. De te nemen maatregelen worden in het tweede generatie reconstructieplan opgenomen.

Via mestbewerking en -verwerking wordt gestreefd naar verdringing van kunstmest en onbewerkte mest door kwalitatief hoogwaardige dierlijke meststoffen. Mestbewerking en -verwerking levert daarmee een bijdrage aan een vermindering van de mineralenverliezen naar grond- en oppervlaktewater en de lucht.

De veranderingen van het mestbeleid zijn vertaald naar een inschatting van de ammoniakemissie. Omdat de normen van het nieuwe mestbeleid nog niet bekend zijn is er bij de autonome ontwikkeling uitgegaan van de normen uit Minas.

2.3.2 De Meierij

De productieomvang van de intensieve veehouderij in De Meierij blijft naar verwachting van de reconstructiecommissie gelijk ten opzichte van de omvang na uitvoering van de Regeling Beëindiging Veehouderijtakken. Het aantal ondernemers zal echter sterk dalen; het aantal locaties zelfs nog sterker. De gemiddelde bedrijfsgrootte neemt daardoor fors toe. Naar verwachting daalt het aantal veehouderijbedrijven in de periode tot 2016 tot minder dan de helft van het huidige aantal.

In De Meierij is een robuuste zoneringsuitwerking voor de landbouwontwikkelingsgebieden. Zo zijn er drie grote en drie kleine landbouwontwikkelingsgebieden. Er zijn geen varkensvrije zones in de plannen opgenomen.

In het voorkeursalternatief van De Meierij is circa 2.500 ha landbouwontwikkelingsgebied aangewezen. Dit areaal is ruim in relatie tot het aantal te verplaatsen locaties uit de extensiveringsgebieden. Daarnaast zijn er mogelijkheden voor omschakeling van naar in-

tensieve veehouderij op agrarische bouwblokken in de verwevingsgebieden en de landbouwontwikkelingsgebieden. Aangewezen als landbouwontwikkelingsgebieden voor de intensieve veehouderij zijn zes gebieden: tussen Dongen en Kaatsheuvel, tussen Haaren en Helvoirt, ten zuiden van Boxtel, Jekschotse heide, Hoogstraat in Sint-Oedenrode en Rijtven (B 124).

De verwachting is dat in 2005 van de bestaande varkensbedrijven 55% gestopt is (ten opzichte van 1999). Als deze lijn doorgetrokken wordt naar 2016 is de verwachting dat het aantal veehouderijbedrijven nog verder zal afnemen, tot minder dan de helft van het huidige aantal bedrijven.

Tabel 2.4 Inplaatsingsbalans De Meierij

Inplaatsingsbehoefte:	41-45	Herbenutten duurzame locaties:	6-20
		Nieuwvestiging primair	
		landbouwontwikkelingsgebied:	10-13
		Nieuwvestiging secundair	
		landbouwontwikkelingsgebied:	5
	41-45		21-38

Circa 33% van de locaties met een vergunde tak intensieve veehouderij is gelegen in de extensiveringsgebieden. Voor de grotere intensieve veehouderijbedrijven betreft het 25%. Circa 50% van de grotere intensieve veehouderijlocaties zijn gelegen in de verwevingsgebieden en circa 25% van de grotere intensieve veehouderijlocaties zijn gelegen in de landbouwontwikkelingsgebieden.

Het aantal verplaatsters in het Meest Milieuvriendelijke Alternatief (MMA) uit het reconstructieplan De Meierij is gebaseerd op het aantal grotere intensieve veehouderijbedrijven, gelegen in extensiveringsgebieden, waarbij er sprake is van een zogenaamde 'gecombineerde problematiek'. Het aantal (grotere) intensieve veehouderijbedrijven waarbij er sprake is van zo'n gecombineerde problematiek bedraagt circa 40. De inschatting is dat maximaal circa 15 van deze bedrijven daadwerkelijk verplaatst wil/kan worden. Het MMA gaat daarom uit van 15 bedrijfsverplaatsingen. Dit aantal komt nagenoeg overeen met de het aantal verplaatsters dat is voorzien in het voorkeursalternatief (16).

In De Meierij bevinden zich momenteel 277 bedrijven met een hoofdtak intensieve veehouderij of overige veehouderij (niet rundvee). Hiervan hebben er 84 een totale bedrijfsomvang (dus inclusief een eventuele rundveetak) van boven 70 nge (70 bedrijven hebben MER, want die IV-tak met > 70 nge). Wanneer hiervan conform het gemiddelde percentage uit het eerdergenoemde ZLTO-onderzoek 25% verplaatst, zijn dit 41 bedrijven.

Er zijn 45-92 duurzame locaties voorhanden, waarvan er nu op 29-62 locaties al sprake is van IV. Niet alle stoppende bedrijven worden te koop aangeboden, omdat de bedrijfsbeëindiger dan wel een van de kinderen er blijft wonen. Aangenomen wordt dat 60% van de bedrijven zal stoppen en 3% van het aantal beëindigende bedrijven jaarlijks te koop

komt. Dit is per jaar $60\% \times 3\%$ is 1,8%. Voor de reconstructieperiode van 12 jaar zal naar schatting 22% van de bestaande intensieve veehouderijbedrijven op een duurzame locatie hun bedrijf in de reconstructieperiode te koop aanbieden.

Er zullen in de reconstructieperiode daardoor zo'n 10-20 duurzame locaties (22% van 45-92) op de markt voor inplaatsing vrijkomen, waarvan nu op 6-14 locaties (22% van 29-62) reeds sprake is van een intensieve veehouderijtak.

In De Meierij wordt op basis van beeldkwaliteitplannen voorlopig ingeschat dat er ruimte is voor 15 nieuwvestigingslocaties in alle landbouwontwikkelingsgebieden.

Het voorkeursalternatief uit het reconstructieplan voegt weinig toe aan de verbetering van de bodem- en waterkwaliteit ten opzichte van de autonome ontwikkeling. Toch ligt er nog steeds een grote opgave om aan de door de EU-kwaliteitsnormen te voldoen (Nitraatrichtlijn en de Europese Kaderrichtlijn Water).

In het voorliggende reconstructieplan/MER kunnen de effecten van de in het plan opgenomen maatregelen voor (oppervlakte)water- en bodemkwaliteit nog niet getoetst worden aan de doelstellingen uit de KRW, omdat de ecologische doelstellingen voor de verschillende wateren nog moeten worden vastgesteld. De op dat vlak te nemen maatregelen worden opgenomen in de volgende versie van het reconstructieplan.

In dit reconstructieplan/MER zijn de verwachtingen ten aanzien van het veranderen van mestbeleid (evenwichtbemesting) vertaald in de inschatting van de ammoniakemissie in 2016.

2.3.3 Beerze Reusel

Op dit moment bevindt zich in Beerze Reusel een totaal aantal agrarische bedrijven van 1.227, met een percentage grondgebruik in het gebied van 45. Het aantal hokdierbedrijven is 274. De gemiddelde bedrijfsomvang in het gebied is gelijk aan het Brabantse gemiddelde. Opvallend aan de landbouw in Beerze Reusel is de omvang van gemengde bedrijven. Deze zijn een factor 1,5 tot 2 groter dan het gemiddelde voor de Brabantse zandgronden. Dit wordt onder andere veroorzaakt doordat grote melkveehouders in het gebied relatief vaak varkens als neventak zijn gaan houden.

Van de 1.188 vergunde intensieve veehouderijlocaties wordt 47% op enige wijze beperkt in de uitbreidingsmogelijkheden. Deze beperkingen zijn:

- streekplan, natuurparel of overig bos- en natuurgebied (32 locaties);
- streekplan, GHS kwetsbare soorten exclusief weidevogels (24 locaties);
- streekplan, ammoniak/verzuringgevoelig A-gebied en zone 250m (128 locaties);
- ammoniak, ligging in WAV-zone (301 locaties);
- afstand tot kwetsbaar gebied, tevens VHR of NB-wet (123 locaties);
- stank, individuele cirkel categorie 1 overlapt woonkern of ligging in stankobject (272 locaties, indicatief);
- stank, individuele cirkel categorie 2 overlapt stankobject categorie 2 (30 locaties, indicatief).

De productieomvang van de intensieve veehouderij zal waarschijnlijk gelijk blijven aan die direct na uitvoering van de RBV. Het aantal ondernemers en met name het aantal locaties zal echter sterk dalen. De gemiddelde bedrijfsgrootte neemt toe. Met name grote,

kapitaal- en kennisintensieve bedrijven hebben volgens de reconstructiecommissie goede overlevingskansen.

Voor Beerze Reuzel is geschat dat het aantal bedrijven met een uitplaatsingsbehoefte tussen de 51 en 63 ligt. In het eerdergenoemde ZLTO-onderzoek werd uitgegaan van grotere extensiveringsgebieden dan nu zijn aangewezen. Indien voor de nu begrensde extensiveringsgebieden dezelfde aannames worden gehanteerd als in het ZLTO-onderzoek hebben 38 tot 55 bedrijven een uitplaatsingsbehoefte. Deze getallen geven naar onze inschatting een absoluut maximum aan.

Het aantal duurzame locaties dat beschikbaar zal komen voor inplaatsing wordt ingeschat tussen de 20 en 49. Verder is ingeschat hoeveel ruimte voor nieuwvestiging aanwezig is in de landbouwontwikkelingsgebieden; dit levert nog eens ongeveer 20-25 locaties op. Men verwacht dat het totaal aantal beschikbaar komende locaties (bestaande en nieuw te vestigen) voldoende is om de te verplaatsen bedrijven te kunnen opvangen. Men zet zich in om, met hulp van met name de OBIV, geschikte locaties te benutten voor hervestiging. Men gaat voorlopig uit van 36 te verplaatsen bedrijven.

Het aantal bedrijven dat in het Meest Milieuvriendelijke Alternatief (MMA) wordt verplaatst (10 tot 15) is lager dan het aantal zoals dat in het Voorkeursalternatief (VKA) is opgenomen (36). Het aantal verplaatsters in het MMA is gebaseerd op het aantal grotere intensieve veehouderijbedrijven, gelegen in extensiveringsgebieden, waarbij er sprake is van een zogenaamd 'gecombineerde problematiek' (bijvoorbeeld landschap en ammoniak). Het aantal (grotere) intensieve veehouderijbedrijven waarbij er sprake is van zo'n gecombineerde problematiek bedraagt circa 40. De inschatting is dat maximaal circa 15 van deze bedrijven daadwerkelijk verplaatst willen/kunnen worden.

Voor het verbeteren van de ruimtelijke structuur van de landbouw in het gebied wordt € 22.810.000 begroot.

Op de gevolgen van de Kaderrichtlijn Water en het nieuwe mestbeleid wordt in het reconstructieplan Beerze Reuzel nog niet ingegaan.

2.3.4 Boven-Dommel

In Boven-Dommel bevinden zich momenteel 134 gespecialiseerde hokdierbedrijven en een aantal bedrijven met hokdieren als nevenactiviteit. Het aantal vergunde intensieve veehouderijlocaties is 550. Vijfenzeventig procent van deze locaties heeft met een beperking van de uitbreidingsmogelijkheden te maken, waarbij de volgende onderverdeling naar beperkingen gemaakt kan worden:

- streekplan, natuurparel of overig bos- en natuurgebied (26 locaties);
- streekplan, GHS kwetsbare soorten exclusief weidevogels (20 locaties);
- streekplan, ammoniak/verzuringgevoelig A-gebied en zone 250m (97 locaties);
- ammoniak, ligging in WAV-zone (214 locaties);
- afstand tot kwetsbaar gebied, tevens VHR of NB-wet (112 locaties);
- stank, individuele cirkel categorie 1 overlapt woonkern of ligging in stankobject (150 locaties, indicatief);
- stank, individuele cirkel categorie 2 overlapt stankobject categorie 2 (130 locaties, indicatief).

Men schat in dat de productieomvang van de intensieve veehouderij in Boven-Dommel gelijk zal blijven aan het niveau na uitvoering van de RBV-regeling.

Tegelijkertijd zal het aantal ondernemers en vooral het aantal locaties sterk dalen. Hierdoor neemt de gemiddelde bedrijfsgrootte toe.

Ter verbetering van de ruimtelijke structuur van de niet-grondgebonden landbouw krijgen sterke IV-bedrijven die als gevolg van reconstructie in hun ontwikkelingen worden belemmerd de mogelijkheid tot voortzetting op een andere, wel geschikte, locatie. In Boven-Dommel wordt een bedrijfsomvang van 70 nge gezien als de ondergrens voor een op termijn levensvatbaar bedrijf.

Van de 162 veehouderijbedrijven die in het extensiveringsgebied liggen hebben er 43 een bedrijfsomvang boven dat niveau. In de MER wordt het aantal van 35 gehanteerd, aangezien daar alleen naar de IV-tak gekeken wordt. Wanneer ervan uitgegaan wordt dat 35% van alle bedrijven in het extensiveringsgebied wil verplaatsen zijn dat er 12. Als echter uitgegaan wordt van de aanwezigheid van twee of meer knelpunten voordat een bedrijf voor verplaatsing in aanmerking komt, gaat het om 14 bedrijven. Vijfendertig procent hiervan geeft een schatting van vijf bedrijven die daadwerkelijk zullen verplaatsen.

Aangegeven is dat er in Boven-Dommel 15 tot 29 duurzame locaties voorhanden zijn, waarvan er nu op 8-15 locaties al sprake is van IV. Opvallend is dat de aantallen duurzame locaties met 30% verminderd zijn, nadat uit een steekproef bleek dat veel locaties toch met belemmeringen te maken hebben. Ingeschat wordt dat 22% van de bestaande IV-bedrijven op een duurzame locatie hun bedrijf te koop zal aanbieden (zie De Meierij). Dit geeft 2-6 duurzame locaties voor inplaatsing, waarvan nu op 2-3 locaties sprake is van IV. Op basis van beeldkwaliteitplannen wordt verder ingeschat dat er 24 locaties voor nieuwvestiging zijn.

De kosten van een bedrijfsverplaatsing worden geschat op gemiddeld € 2.000.000 maar dit bedrag is sterk afhankelijk van de specifieke situatie van het bedrijf. Verondersteld wordt dat de vergoeding voor de waarde van de gebouwen ongeveer 40% van de projectkosten van een verplaatsing bedraagt. Zestig procent van de totale kosten zijn voor de particulier, de rest is voor de overheid. De totale begroting per verplaatsing komt op € 900.000. Het totale budget voor verplaatsing van de intensieve veehouderij rondom stankgevoelige gebieden bedraagt € 12.000.000. Voor beëindiging bedraagt het € 1.200.000. Voor verplaatsing rondom verzuringsgevoelige gebieden bedraagt het budget € 6.000.000. Voor beëindiging heeft het budget een omvang van € 600.000.

Negenentachtig intensieve veehouderijbedrijven zijn gelegen in het (toentertijd potentieel) extensiveringsgebied. Naar schatting zullen tussen de 23 en 28 intensieve veehouderijbedrijven in deze zone een uitplaatsingsbehoefte hebben. Dit is bijna een derde van de bedrijven gelegen in het extensiveringsgebied.

In Boven-Dommel zijn er 162 bedrijven met een hoofdtak intensieve veehouderij of overige veehouderij (niet rundvee). Hiervan hebben er 43 een totale bedrijfsomvang (dus inclusief een eventuele rundveetak) van boven 70 nge (vanuit de MER zijn dit er 35 omdat dit bedrijven betreft met de IV-tak met > 70 nge).

Wanneer het totaal 162 locaties met hoofdtak intensieve veehouderij gecorrigeerd wordt naar het aantal bedrijven op basis van Giab, resteren er 162:1,7 is 95 bedrijven. Wanneer hiervan conform het percentage uit het ZLTO-onderzoek 30% verplaatst, zijn dit 29 bedrijven.

Tabel 2.5 *Inplaatsingsbalans Boven-Dommel*

Inplaatsingsbehoefte	12-29	Herbenutten duurzame locaties: Nieuwvestiging in L.O.G:	2 tot 6 24
	12-29		26 tot 30

2.3.5 De Peel

De verwachting is dat in 2005 van de bestaande varkensbedrijven in De Peel 40% gestopt is (ten opzichte van 1999). Extrapolatie van deze lijn naar 2016 resulteert in minder dan de helft van het huidige aantal veehouderijbedrijven. Het LEI schat in dat ongeveer 550 van de 1.678 onderzochte gespecialiseerde veehouderij- en akkerbouwbedrijven in De Peel in de periode tot 2005 zullen stoppen. Van de resterende bedrijven heeft bijna 10% een slecht bedrijfsprospectief na 2005. De verwachting is dat het aantal varkensbedrijven (50%) de komende jaren sterk terug zal lopen. Dit wordt vooral veroorzaakt door de slechte marktsituatie van het moment.

Tabel 2.6 *Aantal bedrijven, type, hoofd- en nevenactiviteit in De Peel*

	Totaal	Akkerbouw	Tuinbouw en blijvende teelt	Graasdieren	Hokdieren	Combinatie
De Peel	2.188	195	298	791	656	248

Bron: CBS (2002).

Tabel 2.7 *Vergunde omvang van bedrijfslocaties intensieve veehouderij in De Peel*

Vergunde grootteklasse IV-tak Aantal nge uit vergunning	Aantal bedrijfslocaties in De Peel
0 - 70 nge	1.344
70 - 140 nge	427
> 140 nge	298

Bron: Bestand Veehouderijbedrijven (Provincie Noord-Brabant), mei 2003.

De reconstructiecommissie heeft onderzoek laten doen naar het aantal 'sterke' bedrijven in de extensiveringsgebieden die als gevolg van reconstructie verplaatst zouden moeten worden. De inschatting voor De Peel varieert tussen de 79 en 97 te verplaatsen bedrijven (zie tabel 2.8).

Tabel 2.8 Resultaten inplaatsingsbehoefte De Peel

Aantal intensieve veehouderijbedrijven gelegen in De Peel	663
Aantal intensieve veehouderijbedrijven gelegen in extensiveringsgebieden	281
Indicatie van inplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven gelegen in extensiveringsgebieden	79 - 97
Indicatie van inplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven gelegen in extensiveringsgebieden als percentage van het totaal aantal intensieve veehouderijbedrijven gelegen in extensiveringsgebieden	28-34%

Uit een balans voor De Peel met een inschatting van het aantal te verplaatsen intensieve veehouderijbedrijven uit de extensiveringsgebieden en de beschikbare inplaatsingsruimte in De Peel in alle landbouwontwikkelings- en verwevingsgebieden (duurzame locaties) uitgaande van het aantal nieuwe en vrijkomende bouwblokken blijkt dat het aantal beschikbare locaties redelijk in evenwicht is met het aantal benodigde locaties. Dit betekent dat er ondanks de omvang van de landbouwontwikkelingsgebieden en de mogelijkheid van nieuwe bouwblokken soms zelfs sprake zal zijn van schaarste. Verwacht wordt dat circa 50% van de bedrijven uiteindelijk in een landbouwontwikkelingsgebied in De Peel geplaatst kan worden.

De overige 50% moet geplaatst worden op duurzame locaties in het verwevingsgebied. Circa 27% van de locaties met een vergunde tak intensieve veehouderij zijn gelegen in de extensiveringsgebieden. Voor de grotere IV-bedrijven betreft het 24%. Circa 60% van de grotere IV-locaties zijn gelegen in de verwevingsgebieden gebieden en circa 15% van de grotere IV-locaties zijn gelegen in de landbouwontwikkelingsgebieden. Voor circa 35 grotere IV-locaties en 80 kleinere IV-locaties in het reconstructiegebied neemt het ontwikkelingsperspectief af omdat vergroting van het bouwblok niet mogelijk is, terwijl op dit moment dit waarschijnlijk wel mogelijk zou zijn. In het VKA is ruim 3.200 ha landbouwontwikkelingsgebied aangewezen. Dit areaal is zeer ruim in relatie tot het aantal te verplaatsen locaties uit de extensiveringsgebieden.

De kosten voor de gehele tak 'Landbouw' worden geschat op € 86 mln. Er zijn 280 IV-bedrijven gelegen in het (toentertijd potentieel) extensiveringsgebied in De Peel. Naar schatting zullen tussen de 79 en 97 IV-bedrijven in deze zone een inplaatsingsbehoefte hebben. Dit is ruim een derde van de bedrijven gelegen in het extensiveringsgebied.

Er zijn minimaal 159 duurzame locaties voorhanden. Naar schatting zal 18% van de bestaande IV-bedrijven op een duurzame locatie voor 2015 hun bedrijf te koop aanbieden (3% per jaar). Er zullen voor 2015 daardoor zo'n 29 duurzame locaties op de markt voor inplaatsing vrijkomen. Voor Reconstructiegebied De Peel is de inplaatsingsbehoefte (79-97 IV) met de beschikbare hergebruiksinplaatsingslocaties (29) dus niet in balans. Daarnaast zijn er nog nieuwe locaties aan te wijzen: 18 nieuwvestigingen en 20 niet-agrarische bouwblokken.

Er zijn geen varkensvrije zones in het reconstructieplan De Peel opgenomen. In het voorkeursalternatief De Peel is ruim 3.200 ha landbouwontwikkelingsgebied aangewezen. Dit areaal is zeer ruim in relatie tot het aantal te verplaatsen locaties uit de extensiveringsgebieden.

Tabel 2.9 Inplaatsingsbalans De Peel

Inplaatsingsbehoefte:	79-97	Herbenutten duurzame locaties:	29
		Nieuwvestiging in L.O.:	18
		Benutten niet agr. Bouwblokken in L.O.:	20
	79-97		67

Het voorkeursalternatief uit het plan voegt weinig concrete maatregelen ter verbetering van de bodem- en waterkwaliteit toe aan de autonome ontwikkeling. Dit betekent dat er voor de water- en bodemkwaliteitsdoelstellingen nog steeds een grote opgave ligt om aan de gestelde normen te voldoen (nitraatrichtlijn en de Europese Kaderrichtlijn Water). In het reconstructieplan zijn de effecten van de in het plan opgenomen maatregelen voor (oppervlakte)water- en bodemkwaliteit nog niet getoetst aan de doelstellingen uit de KRW, omdat de ecologische doelstellingen voor de verschillende wateren nog moeten worden vastgesteld. De te nemen maatregelen worden opgenomen in het tweede generatie reconstructieplan.

In het reconstructieplan zijn de verwachtingen ten aanzien van het veranderen van mestbeleid (evenwichtbemesting) vertaald in aanpassing van de inschatting van de ammoniakemissie in 2016.

2.3.6 De Peel en Maas

Er zijn geen varkensvrije zones in de plannen opgenomen. In het reconstructieplan kunnen de effecten van de in het plan opgenomen maatregelen voor (oppervlakte)water- en bodemkwaliteit nog niet getoetst worden aan de doelstellingen uit de KRW, omdat de ecologische doelstellingen voor de verschillende wateren nog moeten worden vastgesteld. De te nemen maatregelen worden opgenomen in het tweede generatie reconstructieplan.

In dit reconstructieplan zijn de verwachtingen ten aanzien van het veranderen van mestbeleid (evenwichtbemesting) vertaald in aanpassing van de inschatting van de ammoniakemissie in 2016. Dus niet in ruimtelijke aanpassingen.

In het voorkeursalternatief Peel en Maas is ruim 3.600 ha landbouwontwikkelingsgebied aangewezen. Dit areaal is zeer ruim in relatie tot het aantal te verplaatsen locaties uit de extensiveringsgebieden.

De totale kosten voor het thema 'landbouw' tot 2016 worden geschat op € 26,7 mln.

Tabel 2.10 Aantal bedrijven, type, hoofd- en nevenactiviteit in Peel en Maas

	Totaal	Akkerbouw	Tuinbouw en blijvende teelt	Graasdieren	Hokdieren	Combinatie
Peel en Maas	2.512	338	292	919	648	315

Bron: CBS (2002).

Tabel 2.11 Vergunde omvang van bedrijfslocaties IV in Peel en Maas

Vergunde grootteklasse IV-bedrijven Aantal nge uit vergunning in Peel en Maas	Aantal bedrijfslocaties
0 - 70 nge	1.643
70 - 140 nge	486
> 140 nge	325

Bron: Bestand Veehouderijbedrijven (Provincie Noord-Brabant), mei 2003.

De verwachting is dat in 2005 in Peel en Maas van de bestaande varkensbedrijven 50% gestopt is (ten opzichte van 1999). Op basis hiervan verwacht men dat in 2016 het aantal veehouderijbedrijven zal afnemen tot minder dan de helft van het huidige aantal.

Uit een inventarisatie per landbouwontwikkelingsgebied blijkt dat er in Peel en Maas maximaal 83 bedrijven op nieuwe bouwblokken in de beoogde landbouwontwikkelingsgebieden gevestigd kunnen worden. De verplaatsingsbehoefte is op basis van een onderzoek van de ZLTO becijferd op 38 tot 49 bedrijven. Uit de milieueffectrapportage is gebleken dat in de totale reconstructieperiode tussen de 38 en 92 duurzame locaties beschikbaar kunnen komen in zowel verwevingsgebied als landbouwontwikkelingsgebied. Daarmee lijken er ruim voldoende mogelijkheden om te voldoen aan de inplaatsingsopgave.

Tabel 2.12 Inplaatsingsbalans Peel en Maas

Inplaatsingsbehoefte:	38-49	Herbenutten duurzame locaties:	38-92
		Nieuwvestiging in Landbouwontwikkelingsgebieden:	83
	38-49		121-165

Circa 22% van de locaties met een vergunde tak intensieve veehouderij is gelegen in de extensiveringsgebieden. Voor de grotere IV-bedrijven betreft het 17%. Circa 67% van de grotere intensieve veehouderijlocaties is gelegen in de verwevingsgebieden en circa 12% van de grotere IV-locaties zijn gelegen in de landbouwontwikkelingsgebieden. Er zijn 212 IV-bedrijven gelegen in het potentiële extensiveringsgebied. Naar schatting zullen tussen de 68 en 83 IV-bedrijven in deze zone een uitplaatsingsbehoefte hebben. Dit is ruim een derde van de bedrijven gelegen in het extensiveringsgebied.

Voor Peel en Maas zijn er 280 bedrijven met een hoofdtak intensieve veehouderij of overige veehouderij (niet rundvee). Hiervan hebben er 115 een totale bedrijfsomvang (dus inclusief een eventuele rundveetak) van boven 70 nge (MER is 109). Wanneer het aantal van 280 gecorrigeerd wordt naar het aantal bedrijven op basis van Giab, resteren er 280:1,7 is 165 bedrijven. Wanneer hiervan conform het percentage uit het ZLTO-onderzoek 30% verplaatst zijn dit 49 bedrijven.

Het MMA van de MER gaat ervan uit dat er twee of meer knelpunten moeten zijn voor een bedrijf om voor verplaatsing in aanmerking te komen. In Peel en Maas gaat het dan om 37 bedrijven. Het MMA gaat ervan uit dat 35% van dit aantal verplaatst, dit is dus 13 bedrijven. In beginsel kunnen alle bedrijven in extensiveringsgebieden in aanmerking komen om te verplaatsen. Wanneer 35% van alle bedrijven in extensiveringsgebieden verplaatst wordt is dit op basis van de MER-getallen $35\% \times 109$ is 38.

Er zijn 172-417 duurzame locaties beschikbaar, waarvan er nu op 123-300 locaties al sprake is van IV. Naar schatting zal over de komende 12 jaar 22% van de bestaande IV-bedrijven op een duurzame locatie hun bedrijf in de reconstructieperiode te koop aanbieden (zie De Meierij). Er zullen in de reconstructieperiode daardoor zo'n 38-92 duurzame locaties (22% van 172-417) op de markt voor inplaatsing vrijkomen, waarvan nu op 27-66 locaties (22% van 123-300) reeds sprake is van een IV-tak.

2.3.7 Maas en De Meierij

Autonome ontwikkeling geeft aan dat de productieomvang in Maas en De Meierij waarschijnlijk gelijk blijft ten opzichte van de situatie na de twee RBV-tranches. Het aantal ondernemers zal echter sterk dalen en het aantal locaties nog sterker. Verwacht wordt dat in 2005 50% ten opzichte van het aantal varkensbedrijven in 1999 gestopt zal zijn.

Tabel 2.13 Aantal IV-locaties in Maas en Meierij in 2003

	Aantal bedrijfslocaties IV
0 - 70 nge	1.226
70 - 140 nge	237
> 140 nge	187

Het aantal IV-locaties in extensiveringsgebieden bedraagt 285 (170 bedrijven), waarvan er 110 locaties (65 bedrijven) groter zijn dan 70 nge. De verplaatsingsbehoefte wordt geschat op 40 tot 50 bedrijven. Autonoom stoppen 4,5% van de IV bedrijven per jaar in verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden, dus 60 duurzame locaties komen vrij. Verplaatsingen van bedrijven met een duurzaam toekomstperspectief die nu 'op slot' zitten tot 2008 zijn nodig vanuit geurhinder (30 stuks) en hun ligging nabij kwetsbare natuur (15 stuks).

Varkensvrije zones zijn niet opgenomen in het reconstructieplan. Er worden geen locaties voor nieuwvestiging en voor duurzame projectlocaties in landbouwontwikkelingsgebieden aangewezen, omdat er voldoende locaties beschikbaar komen door stoppende bedrijven in deze gebieden. Iedere vier jaar wordt dit geëvalueerd om te kijken of nieuwvestiging alsnog moet worden toegestaan.

Normen vanuit de KRW zijn niet meegenomen, omdat deze zijn nog niet vastgesteld zijn. Puntbronnen (overstorten en RWZI's) krijgen in de eerste fase tot 2008 met extra eisen vanuit de reconstructiewet te maken betreffende de waterkwaliteit zoals het zuiveren

van effluent (€ 1,5 mln.) en het verminderen van de uitspoeling van bestrijdingsmiddelen (€ 2,8 mln.). Diffuse bronnen (uitspoeling meststoffen en bestrijdingsmiddelen) krijgen pas in de tweede fase van de KRW te maken met extra eisen.

Aantallen voor Maas en De Meierij	Volgens ZLTO-onderzoek (2002)	Volgens MER-onderzoek (2004)
Totaal aantal veehouderijbedrijven (IV, rundvee, overig) hoofdberoeps- en nevenberoepsbedrijven	Niet bepaald	967 bedrijven met 1.644 bedrijfslocaties
Aantal IV-bedrijven (gespecialiseerde bedrijven: meer dan 2/3 van de nge uit IV) • waarvan aantal > 70 nge (volwaardig bedrijf)	404 bedrijven, waarvan 159 'grote' bedrijven	1.223 locaties met een IV-tak, waarvan 646 IV-locaties (= 380 bedrijven) met 2/3 van de nge uit IV • 304 locaties (= 179 bedrijven) > 70 nge
Totale aantal IV-bedrijven gelegen in Extensiveringsgebieden (gespecialiseerde volwaardige bedrijven met meer dan 2/3 van de nge uit IV) • waarvan aantal > 70 nge (volwaardig bedrijf)	168 bedrijven, waarvan 66 'grote' bedrijven	287 IV-locaties (= 169 bedrijven) • waarvan 111 locaties (=65 bedrijven) groter dan 70 nge
Indicatie van inplaatsingsbehoefte van IV-bedrijven gelegen in extensiveringsgebieden	42-51 (uitgangspunt is dat alle grote bedrijven + 10% van de gebieden middelgrote bedrijven + middelgrote bedrijven met meer dan 10 hectare grond + de kleine bedrijven met meer dan 15 hectare grond in potentie, kunnen verplaatsen. Dit getal is verminderd met het aantal ondernemers of bedrijven ouder dan 45 jaar zonder opvolger). De spreiding bedraagt 25-30%	42-51 (uitgangspunt is dat 25-30% van de 169 bedrijven wil verplaatsen, met dezelfde spreiding als in het ZLTO-onderzoek) Maximaal 65 als alle bedrijven >70 nge zouden willen verplaatsen
Aantal duurzame locaties (agrari-sche bouwblokken) in verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden	Niet bepaald	520 duurzame locaties, waarvan verdeling IV en rundvee/gemengd: 35:65. De verdeling over de gehanteerde klassen* is als volgt: Aantal duurzame locaties per klasse volgens de notitie duurzame locaties 1 146 2 129 3 73 4 37 5 47 6 88

Aantallen voor Maas en De Meierij	Volgens ZLTO-onderzoek (2002)	Volgens MER-onderzoek (2004)
Indicatie van vrijkomende duurzame Locaties (agrarische bouwblokken) Verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden in de reconstructieperiode (12 jaar)	Niet bepaald, maar hier wordt aangenomen dat hetzelfde geldt als in het MER-onderzoek	60 vrijkomende duurzame locaties in (hierbij is ervan uitgegaan dat van de IV-bedrijven 4,5% per jaar stopt en van de rundveebedrijven 2,5% per jaar en dat van de gestopte bedrijven 3% per jaar daadwerkelijk op de markt komt)
Balans: ingeschatte aantal Verplaatsingen minus het aantal Vrijkomende duurzame locaties Gedurende de reconstructieperiode	+9 tot +18 locaties	<ul style="list-style-type: none"> • +9 tot +18 locaties indien uitgegaan wordt van 25-30% verplaatsers uit extensiveringsgebieden • -5 locaties als alle bedrijven > 70 nge uit extensiveringsgebieden zouden willen verplaatsen.

Figuur 2.1 Balans intensieve veehouderij Maas en De Meierij

Uit bovenstaande tabel kunnen voor Maas en De Meierij de volgende conclusies getrokken worden:

- het aantal intensieve veehouderijbedrijven in begrensde extensiveringsgebieden bedraagt ongeveer 170;
- het aantal 'grote' intensieve veehouderijbedrijven in extensiveringsgebieden bedraagt ongeveer 65 bedrijven;
- de verplaatsingsbehoefte van de grotere intensieve veehouderijbedrijven in Maas en De Meierij is geraamd op 40 tot 50 bedrijven;
- zelfs als alle intensieve veehouderijbedrijven met een bedrijfsomvang groter dan 70 nge zouden willen verplaatsen (wat een theoretisch verhaal is) uit extensiveringsgebieden, is het aantal te verplaatsen bedrijven naar schatting maximaal 65;
- op basis van het aantal duurzame locaties in verwevings- en landbouwontwikkelingsgebieden komen in de reconstructieperiode ongeveer 60 duurzame locaties vrij.

2.4 Overzicht provincie Gelderland

2.4.1 Veluwe

Het economische aandeel van de intensieve veehouderij in de landbouw is op de Veluwe ongeveer 10%. Ingeschat wordt dat het aantal landbouwbedrijven op de Veluwe tot 2015 zal halveren, zowel voor de grondgebonden als de intensieve landbouw. Schaalvergroting zal ervoor zorgen dat de productieomvang minder zal afnemen. Er wordt wel verwacht dat het aantal varkens en kippen fors zal afnemen. Het percentage IV-bedrijven dat op slot wordt gezet door het stankbeleid neemt af met het nieuwe stankbeleid, tot 29%. Circa 50% van de bedrijven heeft nog meer dan 1.000 mve uitbreidingsruimte.

Om de problematiek rond de intensieve veehouderij aan te pakken wordt op de Veluwe op een samenhangende manier gestreefd naar een scheiding van intensieve veehouderij en conflicterende functies. Dit wordt gedaan door het inzetten van stimuleringsmaatregelen, met speciale aandacht voor verplaatsing van bedrijven uit extensiveringsgebieden.

Er liggen 22 IV-bedrijven met meer dan 70 nge in extensiveringsgebieden. Deze bedrijven dienen beëindigd of verplaatst te worden. Voor verplaatsing inclusief sloop wordt € 16,8 mln. uitgetrokken. Voor sloop ten behoeve van landschap 12,6 mln. Over welke aantallen bedrijven het gaat wordt in het reconstructieplan geen uitspraak gedaan. Verder worden naar verwachting 100 vrijgekomen agrarische gebouwen hergebruikt. Er komt een nieuwvestigingslocatie voor ongeveer vijf bedrijven.

2.4.2 Achterhoek en Liemers

In dit gebied liggen in de extensiveringsgebieden 162 bedrijven met een intensieve veehouderijtak. Hiervan hebben er 25 een omvang van meer dan 70 nge en zijn er 87 kleiner dan 20 nge. Er stoppen de komende 12 jaar naar verwachting 2.500 agrarische bedrijven. Het aantal hokdierbedrijven (varkens, kippen, mestkalveren) daalde tussen 2000 en 2002 met 17% (mede door het effect van de opkoopregeling). Er wordt rekening gehouden met 15 verplaatsingen (van de 25 bedrijven met meer dan 70 nge) vanuit extensiveringsgebieden. Per verplaatsing is dat € 600.000.

Naar verwachting liggen er in 2015 nog 40 grotere hokdierbedrijven in WAV-zones en de zones rond kernen en verblijfscomplexen. Hiervan zal 25% willen verplaatsen, dus 10 bedrijven. Omdat de helft van deze verplaatsingen betaald wordt door de rijksoverheid bedraagt de bijdrage vanuit het reconstructiegebied 50%. Daarbij gaat het dus om * 10 * € 600.000 = € 3 mln. Daarnaast wordt van de 100 grote grondgebonden veehouderijbedrijven in het gebied ongeveer 20% verwacht vrijwillig te willen verplaatsen. Kosten per bedrijf zijn naar verwachting € 600.000, waarvan de helft door de rijksoverheid wordt vergoed. De versterking in het gebied wordt gereduceerd met 35 bedrijfsverplaatsingen en 250 bedrijfsbeëindigingen van de intensieve veehouderij.

De Achterhoek vormt samen met Salland en Twente één compartiment. De varkensvrije zone komt langs de Rijn, de IJssel en de Overijsselse Vecht te liggen. Zeven varkensbedrijven liggen in de varkensvrije zone en worden verplaatst of beëindigd (49). Er liggen 6 bedrijven met varkens met 600 vleesvarkens en 600 zeugen in de varkensvrije zone. Nieuwvestiging kan in de Larense Broek, Azewijnse Broek en in de nabijheid van de N18. Een bedrijventerrein wordt verondersteld te bestaan uit vijf locaties. Er worden 15 bedrijven nieuw geplaatst voor per stuk € 100.000. De kosten van de reconstructie betreft verplaatsing of beëindiging van IV-bedrijven staat in tabel 2.14.

Tabel 2.14 IV-gerelateerde kosten in het reconstructieplan Achterhoek/Liemers

	Kosten in mln. €
Verplaatsing 15 IVH extensiveringsgebieden	9
Verplaatsing 10 IVH door stank en ammoniak buiten ext.	3
Sloop	10
Inrichting cluster (3 stuks a 5 locaties per stuk) voor 15 locaties IVH	1,5
Verplaatsing en beëindiging 6/7 IVH in varkensvrije zone	3,5

De uitwerking van de Kaderrichtlijn Water moet volgens de reconstructiecommissie de komende jaren vorm krijgen. Het reconstructieplan is er daarom op gericht om de al eerder in andere (rijks)kaders geformuleerde doelen ten aanzien van de kwaliteit van grond- en oppervlaktewater dichterbij te brengen. De provincie zoekt combinaties van de KRW en de uitvoeringsprogramma's. Het reconstructieplan geeft aan dat niet overal de waterkwaliteitsdoelen te bereiken zijn in 2015 en dat niet overal de ammoniakneerslag op natuurgebieden tot beneden het kritische niveau terug te brengen is in 2015.

2.4.3 Gelderse Vallei/Utrecht-oost

Tot 2015 kost de autonome ontwikkeling in de landbouw in de Gelderse Vallei ongeveer 1.000 arbeidsplaatsen in de landbouw en 5.000 in de sectoren die daarvan afhankelijk zijn. Intensieve veehouderijbedrijven met meer dan 70 nge in een extensiveringsgebied en enkele piekbelastende bedrijven in verwevingsgebieden krijgen een verplaatsingsregeling aangeboden. Eventueel kunnen bedrijven tussen 50 en 70 nge, mits zij op de nieuwe locatie met minimaal 70 nge verder gaan ook een verplaatsingsregeling krijgen. Men verwacht 20-25 bedrijfsverplaatsingen, waarvan vijf melkveehouderijbedrijven. Kosten: € 600.000 per bedrijf, dus in totaal € 15 mln.

Een varkensvrije zone is niet opgenomen in het reconstructieplan omdat het hele compartiment als één afsluitbaar compartiment wordt beschouwd. Er komen 10-15 sterlocaties vrij. Voor acht locaties worden de kosten geschat op € 2 mln. Verder wordt voor een vijftal bedrijven een overheidsbijdrage gepland van € 1 mln. voor de inrichting van een bedrijventerrein. Er zijn een vijftal landbouwontwikkelingsgebieden.

Enkele maatregelen die anticiperen op de KRW zijn meegenomen in het reconstructieplan. De concrete eisen op basis van de KRW zijn nog niet bekend, dus mogelijk leidt dit nog tot aanpassingen van het reconstructieplan. De waterkwaliteitsdoeleinden zijn volgens het plan grotendeels niet haalbaar op lange termijn vanwege de erfenis uit het verleden zonder zeer ingrijpende maatregelen betreffende bemesting en veebezetting met grote financiële consequenties. Maatregelen worden met name op fosfaat gericht en vrijwillige bijdrage in verlaging mestgift van N en P₂O₅. N op grasland 140 kg/ha op niet-uitspoelingsgevoelige en 100 kg/ha op uitspoelingsgevoelige gronden, N op bouwland klei/veen en overig niet uitspoelingsgevoelig bouwland 60 kg/ha en N op overige uitspoelingsgevoelige bouwland 20 kg/ha. P₂O₅ een gift van 0 kg/ha. Milieuvriendelijke gewasbescherming wordt gestimuleerd.

Tabel 2.15 Huidige situatie hokdierbedrijven in de Gelderse Vallei

Jaar 2002	Aantal hokdierbedrijven	
	50-70 nge	groter dan 70 nge
Ontwikkelingsgebieden	27	77
Extensiveringsgebieden	12	11
Verwevingsgebieden	82	268

Tabel 2.16 Autonome ontwikkeling IV-locaties in de Gelderse Vallei

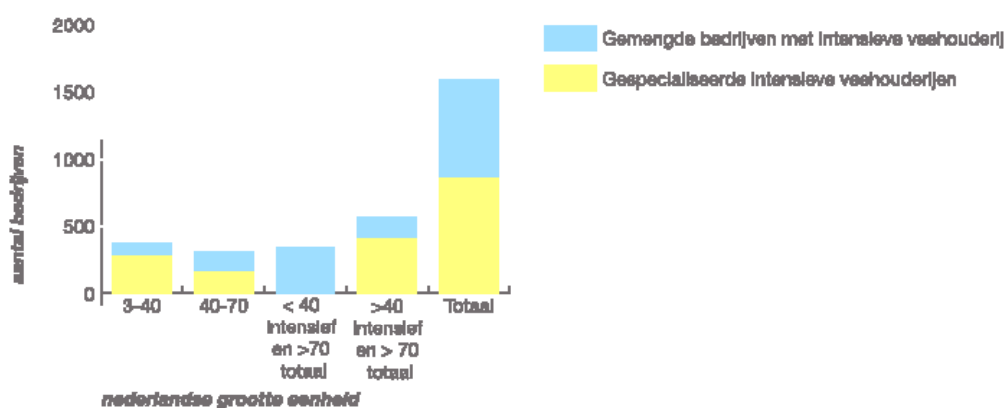
	Varkens	Pluimvee	Vleeskalveren
2000	576	225	386
2002	457	204	333
2015	253	131	229
Waarvan ≥ 70 nge	86	61	112

2.5 Overzicht provincie Overijssel

Salland-Twente

In Overijssel kan momenteel een kwart van de intensieve veehouderijbedrijven vanwege de stankproblematiek niet meer uitbreiden. Door de nieuwe ammoniakwetgeving neemt het aantal bedrijven dat niet meer kan uitbreiden toe met enkele honderden bedrijven, waaronder ook melkveehouderijbedrijven. Men verwacht in Overijssel dat de schaalvergroting in de intensieve veehouderij zal doorzetten, en dat het aantal bedrijven zal afnemen.

De veehouderij in Overijssel wordt gekenmerkt door een van oorsprong gemengde bedrijfsstructuur. Dit resulteert, anders dan in de andere reconstructiegebieden, in een versnipperde structuur van vele kleine intensieve veehouderijbedrijven. Zie de onderstaande figuur uit het reconstructieplan.

Figuur 2.2 Aantal bedrijven met intensieve veehouderij naar omvang (GLAB 2001)

Bron: Reconstructieplan Salland-Twente p. 27.

Het is de ambitie van het reconstructieplan om de ruimte veilig te stellen voor voldoende geschikte locaties voor toekomstgerichte intensieve veehouderijbedrijven. Hierbij wordt gestreefd naar geleidelijke concentratie, met name in het landbouwontwikkelingsgebied en op aan te wijzen sterlocaties. Verplaatsing maakt hierdoor een essentieel onderdeel

uit van het reconstructieplan. Samenwerking van veehouderijbedrijven in clusters van vier tot vijf bedrijven wordt gestimuleerd. Opvallend dat ook in de nieuwe locaties de koppeling met de grondgebonden veehouderij wordt gemaakt.

In het extensiveringsgebied liggen 35 bedrijven met een omvang van minimaal 70 nge waarvan 40 nge intensieve veehouderij. Van dergelijke bedrijven wordt ingeschat dat het haalbaar is ze te verplaatsen en dat deze ook allemaal verplaatst zullen moeten worden. Voor circa 20 knelpunten rond geur (waarbij ofwel een veehouderijbedrijf wordt verplaatst, ofwel een geurgevoelig object, zoals een woning of recreatiebedrijf), moet een oplossing gevonden worden. Tot slot wordt er gesproken over het beëindigen of omschakelen van circa 90 hokdierbedrijven (c.q. takken) in het extensiveringsgebied.

Er wordt ook gestreefd naar meer gesloten bedrijven op minder locaties. Er bestaan enkele honderden potentiële sterlocaties en circa 100 locaties in landbouwontwikkelingsgebieden. Verplaatsing van intensieve veehouderijbedrijven wil men faciliteren door drie clusters voor duurzame intensieve veehouderij in te richten en door een ontwikkelingsmaatschappij in het leven te roepen.

De reconstructiecommissie wil de intensieve veehouderij in het gebied meer concentreren, met name in het landbouwontwikkelingsgebied. Daar streeft zij ook naar clusters van vier tot vijf samenwerkende bedrijven. Voor het realiseren van duurzame clusters intensieve veehouderij wordt € 30 mln. uitgetrokken, inclusief de kosten van het opzetten

Tabel 2.17 Aantal agrarische bedrijven in landbouwontwikkelingsgebieden in Salland/Twente

Nge	3-40	40-70	<40 intensief en >70 totaal	>40 intensief en >70 totaal	Totaal
Gespecialiseerde intensieve veehouderijen	51	30		79	160
Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	15	29	55	38	137
Melkvee- en graasdierbedrijven	256	75	197		528
Plantaardige bedrijven	62	8	13		83
Biologische bedrijven	2		2	3	7

Tabel 2.18 Aantal bedrijven in verwevingsgebieden in Salland/Twente

Nge	3-40	40-70	<40 intensief en >70 totaal	>40 intensief en >70 totaal	Totaal
Gespecialiseerde intensieve veehouderijen	211	121		301	633
Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	60	107	259	115	541
Melkvee- en graasdierbedrijven	1.982	556	1.102		3.640
Plantaardige bedrijven	552	69	81		702
Biologische bedrijven	25	12	13	4	46

Tabel 2.19 Aantal bedrijven in extensiveringsgebieden in Salland/Twente

Nge	3-40	40-70	<40 intensief en >70 totaal	>40 intensief en >70 totaal	Totaal
Gespecialiseerde intensieve veehouderijen	20	12		23	55
Gemengde bedrijven met intensieve veehouderij	12	10	31	8	61
Melkvee- en graasdierbedrijven	270	55	124		449
Plantaardige bedrijven	54	5	6		65
Biologische bedrijven	10	5	3		18

van een ontwikkelingsmaatschappij. Voor herverkaveling inclusief bedrijfsverplaatsingen wordt 117 mln. gereserveerd; dit is wel inclusief de grondgebonden veehouderij.

In 2015 wil men in Overijssel voldoen aan de Kaderrichtlijn Water. In elk geval wil men de ecologische doelen uit het waterhuishoudingplan realiseren voor grondwaterbeschermingsgebieden en gebieden met kwaliteitswateren. Daarvoor zal op termijn het reconstructieplan aangepast worden.

2.6 Samenvattend overzicht in- en uitplaatsingen

Op basis van een analyse van de voorliggende reconstructieplannen is een balans van in- en uitplaatsingen voor het gehele concentratiegebied opgesteld. Zie daarvoor tabel 2.20 op de volgende bladzijde. De conclusies die hieruit getrokken kunnen worden staan vermeld in paragraaf 2.7. Ter toelichting op tabel 2.20 het volgende.

De uitplaatsingsbehoefte in tabel 2.20 betreft het aantal IV-bedrijven dat zich in een extensiveringsgebied of verwevingsgebied bevindt en dat verplaatst moet worden voor een gezond toekomstperspectief (kolom A). Dit betreft bedrijven die qua omvang een goede uitgangspositie hebben (> 70 nge, dat wil zeggen een volwaardige arbeidskracht).

Bedrijven kunnen herplaatst worden op locaties waar op dit moment een IV-locatie gevestigd is, maar die op termijn gesloten gaat worden (kolom B in tabel 2.20). Dit kan in bepaalde verwevingsgebieden en in landbouwontwikkelingsgebieden. Daarnaast bestaat de mogelijkheid om een geheel nieuwe locatie te creëren, waar nog geen IV-locatie gevestigd was (kolom C in tabel 2.20). Dit laatste kan alleen in een landbouwontwikkelingsgebied. Hervestiging op een bestaande locatie heeft de voorkeur boven het creëren van een nieuwe locatie.

Uiteindelijk kan dan per regio een balans worden opgesteld van het verschil tussen het aantal bedrijven dat verplaatst moet worden en het aantal (vrijkomende of nieuwe) locaties dat beschikbaar komt. In tabel 2.20 staat deze balans in kolom D (het aantal beschikbaar komende duurzame locaties plus nieuwvestigingslocaties min de uitplaatsingsbehoefte ofwel $D = B + C - A$). Hierbij is als meest waarschijnlijke scenario het minimum aan uitplaatsingsbehoefte afgezet tegen het minimum van beschikbaarheid van nieuw- en hervestigingslocaties en het maximum aan behoefte tegen het maximum aan be-

schikbaarheid. Hieraan ten grondslag ligt de veronderstelling dat bij een grotere inplaatsingsbehoefte er grotere inspanningen gedaan zullen worden voor het vinden van nieuw- of herplaatsingslocaties. Als kolom D een positief beeld geeft betekent dit dat er in die regio voldoende locaties vrij komen om alle te verplaatsen locaties in de eigen regio te kunnen herplaatsen. Indien dit een negatief getal is, betekent dit dat er meer locaties verplaatst moeten worden dan er in de eigen regio herplaatst kunnen worden. Als voor al deze bedrijven een toekomst als IV-bedrijf gewenst is, zullen er bedrijven naar een andere regio verplaatst moeten worden.

Tabel 2.20 Balans in- en uitplaatsingslocaties voor de 12 reconstructiegebieden

	Uitplaatsingsbehoefte a)		Beschikbaar komende duurzame locaties + niet agr. bouwblokken		Nieuwvestigingslocaties		Betreft project-vestiging b)	Balans	
	(A)		(B)		(C)			(D)	
Gebied	min	max	min	max	min	max		min	max
<i>Limburg</i>									
Noord- en Midden-Limburg	50	80	20	50	6	6	Ja	0	0
Totaal Limburg	50	80	20	50	6	6		0	0
<i>Brabant</i>									
Baronie	16	40	19	66	20	20		23	46
Beerze-Reusel	38	63	20	49	20	25		2	11
De Meierij	41	45	6	20	15	18		-20	-7
Boven-Dommel	12	29	2	6	24	24		14	1
Maas & De Meierij	42	65	60	60	0	0		18	-5
Peel & Maas	38	83	38	92	0	83		0	92
Peel	79	97	29	29	38	38		-12	-30
Totaal Brabant	266	422	174	322	117	208		25	108
<i>Gelderland</i>									
Veluwe	0	22	0	100	1	1	Ja	5	83
Achterhoek en Liemers	25	35			3	3	Ja	-10	-20
Gelderse Vallei /Utrecht-oost	15	20	10	15	1	1	Ja	0	0
Totaal Gelderland	40	77	10	115	5	5		-5	63
<i>Overijssel</i>									
Salland/Twente	35	40	100	100	3	3	Ja	80	75
Totaal Overijssel	35	40	100	100	3	3		80	75
Totaal locaties	391	619	304	587	187	278		100	246

a) Exclusief het aantal varkensbedrijven dat uit varkensvrije zones verplaatst moet worden; b) Dit betreft projectvestigingen waarop meerdere IV-locaties kunnen komen. De meeste reconstructieplannen geven aan dat het aantal locaties per vestigingsgebied ongeveer 4 à 5 bedraagt. Wij rekenen hier met 5 locaties per vestigingsgebied.

2.7 Conclusies

Uit tabel 2.20 kan geconcludeerd worden dat de totale uitplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven in het kader van de reconstructie minimaal 391 en maximaal 619 bedrijven bedraagt. Daarbij is ervan uitgegaan dat er geen bedrijven meer uit de varkensvrije zones verplaatst hoeven te worden. Het betreft hier inschattingen die op basis van de reconstructieplannen gemaakt kunnen worden. Wanneer de feitelijke aantallen verwachte bedrijfsverplaatsingen die de reconstructiecommissies zelf noemen bij elkaar opgeteld worden, komen we op een totaal van ongeveer 500 bedrijfsverplaatsingen uit.

Tegenover de genoemde uitplaatsingsbehoefte staat het aantal beschikbaar komende duurzame locaties en niet-agrarische bouwblokken van minimaal 304 en maximaal 587. Het aantal mogelijk te creëren nieuwvestigingslocaties bedraagt minimaal 187 en maximaal 278.

Voor het meest waarschijnlijke scenario betekent dit dat er in alle reconstructiegebieden samen voldoende nieuw- en hervestigingslocaties beschikbaar zijn om aan de uitplaatsingsbehoefte te voldoen (overschot van minimaal 100 en maximaal 246 locaties). Wordt echter uitgegaan van het meest negatieve scenario van een maximumuitplaatsingsbehoefte bij minimale inplaatsingsmogelijkheden, dan ontstaat er een tekort van inplaatsingsmogelijkheden van $304 + 187 - 619 = - 128$ locaties, zodat uitplaatsing naar gebieden buiten de reconstructiegebieden in dat geval noodzakelijk wordt om alle bedrijven die dat willen een plek te geven.

Uit de cijfers kan ook geconcludeerd worden dat er duidelijke regionale verschillen zijn in de balans tussen inplaatsings- en uitplaatsingsbehoefte. Zo hebben De Peel en De Meierij een duidelijk probleem op dit gebied. Niet in alle regio's is dus plaats is om de eigen behoefte aan nieuwe locaties op te vullen. Dat betekent dat in sommige gevallen bedrijven gedwongen worden om naar andere regio's te verhuizen.

In de meeste reconstructieplannen zijn de gevolgen van het nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water nog niet meegenomen. Wel wordt geconstateerd dat met name de implementatie van de Kaderrichtlijn Water op termijn wel zal moeten leiden tot aanpassing van de nu voorliggende reconstructieplannen.

3. Autonome en beleidsmatige ontwikkelingen

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de gevolgen van verschillende autonome en beleidsmatige ontwikkelingen voor de uitvoering van de Reconstructiewet, zoals die geanalyseerd zijn door een aantal experts die in het kader van dit onderzoek geraadpleegd zijn. Daarbij wordt achtereenvolgens ingegaan op de autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij in ons land, de invloed van het nieuwe mestbeleid en de invloed van de implementatie van de Kaderrichtlijn Water. Het hoofdstuk wordt afgesloten met enkele conclusies.

3.2 Autonome ontwikkelingen in de intensieve veehouderij

In de reconstructie worden twee manieren onderscheiden waarop een duurzame landbouw kan ontstaan. Ten eerste kan dit via het aanboren van nieuwe inkomensbronnen uit 'verbreding' (uitbouw via bijvoorbeeld agrotourisme, natuur- en landschapsbeheer of zorg) of 'verdieping' (via grotere verdiensten per eenheid product, bijvoorbeeld regionale producten, kwaliteitsproducten of biologische producten). Een tweede strategie is schaalvergroting en intensivering, om zo - ondanks de hoge Nederlandse prijzen voor grond en arbeid en de lage wereldmarktprijzen per eenheid product - toch bedrijfseconomisch rendabel zijn.

In de reconstructieplannen wordt uitgegaan van een productieomvang (aantallen dieren) van de intensieve veehouderij die gelijk blijft aan die van na de Regeling Bedrijfsbeëindiging Veehouderijtakken (RBV). Ingeschat wordt wel dat het aantal bedrijven, en in nog sterkere mate het aantal locaties, sterk zal afnemen. Zodoende wordt een verregaande schaalvergroting en ruimtelijke herstructurering verwacht (LEB, 2004).

Voor bedrijven die niet meekunnen in deze schaalvergroting wordt veelal verbreding geopperd om aanvullende inkomsten te genereren. Agrotourisme is al een vrij ontwikkelde tak, waarin verdere groei van het aanbod mogelijk is als een kwaliteitsslag gemaakt wordt. Voor zorgboerderijen wordt een lichte groei verwacht en voor agrarisch natuurbeheer een aanzienlijke groei.

Geconcludeerd wordt echter in vrijwel alle reconstructieplannen dat de economie zich zodanig ontwikkelt dat schaalvergroting en productie voor de wereldmarkt de meest kansrijke strategie voor de sector is, met daar waar dat niet mogelijk is enige ruimte voor verbreding. Dit uit zich in de uitvoeringsprogramma's bij de reconstructieplannen. Bijna 80% van de landbouwinvesteringen uit die programma's (800 mln.) is gericht op de tweede strategie (schaalvergroting en intensivering), met bedrijfsverplaatsingen en de inrichting van ontwikkelingsgebieden als belangrijkste maatregelen (RIVM, in publicatie).

De kosten die het verplaatsen van bedrijven met zich meebrengen variëren sterk per bedrijf door verschillen in grootte, ouderdom, en investeringen per dierplek. Er zijn grote

verschillen tussen de reconstructieplannen voor wat betreft het ingeschatte bedrag voor een verplaatsing. In de Pilot Gemert-Bakel is bijvoorbeeld € 450.000 per bedrijf aangehouden (Bestuurlijk Platform Reconstructie, 2000), terwijl in het reconstructieplan Noord en Midden-Limburg wordt uitgegaan van € 2 mln. per bedrijf. Het laatste bedrag is berekend door het gemiddeld aantal dierplaatsen te vermenigvuldigen met de investeringen per dierplek, (Animal Sciences Group, 2003), en daarbij kosten voor de aansluiting op nutsvoorzieningen en op het wegennet op te tellen. Het percentage eigen bijdrage dat van de ondernemer wordt verwacht is ook verschillend (RIVM, in voorbereiding).

Autonome ontwikkelingen

De afgelopen jaren is het aantal intensieve veehouderijbedrijven in ons land met ongeveer 3,5 tot 4% per jaar gedaald (met een incidenteel sterkere daling in de jaren 2002 en 2003 als gevolg van de opkoopregelingen, zie ook hoofdstuk 4). Het is te verwachten dat deze trend de komende jaren niet wezenlijk anders zal zijn en dat over ongeveer tien jaar nog 50% van het huidige aantal bedrijven zal bestaan.

Voor wat betreft de afname van het aantal dieren in de komende jaren zijn er recent vrij nauwkeurige en algemeen aanvaarde schattingen opgesteld door het LEI (Backus et al., september 2004). Daaruit blijkt dat het aantal vleesvarkens naar verwachting in de periode 2002-2006 met 5% af zal nemen en in 2009 7% minder zal bedragen dan in 2002. Voor zeugen is ten opzichte van 2002 uitgegaan van een afname met 6% in 2006 en 8% in 2009. Voor vleeskuikens zijn die percentages respectievelijk 15 en 20%, terwijl zij voor leghennen respectievelijk 10 en 15% bedragen. In deze schattingen zijn de gevolgen van het nieuwe mestbeleid reeds verwerkt.

De procentuele krimp zal bij vleeskuikens groter zijn dan bij de varkens omdat vermoedelijk de EU-tariefmuur voor pluimveevlees verder wordt afgebouwd dan de EU-tariefmuur voor varkensvlees. De opbrengstprijzen voor pluimveevlees zullen daardoor verder dalen en daarmee de vleeskuikensector verder onder druk zetten.

De ontwikkeling van het aantal leghennen kent twee elkaar tegenwerkende krachten. Stoppende vleeskuikenhouders zullen deels omschakelen naar leghennen. Het aandeel van alternatieve houderijsystemen (scharrel, biologisch) zal groeien. Omdat het aantal te houden kippen bij de alternatieve systemen per m² lager is dan in de gangbare systemen en de oppervlakte van een bedrijf bij omschakeling vanwege de hoge grondprijs niet zal toenemen, neemt het aantal leghennen af. Netto zal het aantal leghennen toch behoorlijk afnemen.

Te verwachten is dat zolang er geen evenwicht is op de mestmarkt de afname van het aantal bedrijven door zal gaan. Omdat intensieve veehouderijbedrijven veelal niet-grondgebonden zijn, zijn er slechts beperkt mogelijkheden tot verbreding richting natuur, milieu en zorg. Voor intensieve veehouderijbedrijven die zich in een waardevol cultuurlandschap bevinden en bijvoorbeeld een historische stal en/of boerderij bezitten zijn er duidelijk mogelijkheden op dit vlak. Voor de andere intensieve veehouderij bedrijven zijn deze beperkt. Wel zijn er een aantal bedrijven waarbij de veehouderij een nevenbedrijf is.

De ondernemer heeft in die situatie een gewone (deeltijd)baan en houdt daarnaast bijvoorbeeld 2.000 vleesvarkens. Deze bedrijven zullen ondanks de economisch slechte uitgangssituatie het vaak langer dan verwacht vol kunnen houden.

De verwachting is dat voor een groot deel van de intensieve veehouderij nog wel degelijk toekomstmogelijkheden bestaan. De voornaamste strategie hierbij zal een combinatie zijn van kostenreductie door schaalvergroting, van het aanboren van alternatieve inkomstenbronnen (zorg, nevenbaan), en van het inspelen op markten met een hogere toegevoegde waarde. De verwachting is dat zonder een nieuwe opkoopregeling het grootste deel van de varkens en pluimveerechten zal blijven bestaan en het aantal gehouden dieren in Nederland niet drastisch zal afnemen.

Afname aantal bedrijven en locaties

De afname van het aantal IV-locaties in ons land is sterk gebonden aan de mogelijkheden tot uitbreiden van de bestaande locaties en nieuwvestiging van bedrijven die willen groeien. Groei vindt vaak ook plaats door de overname van een ander bedrijf. Vaak zijn op de bestaande locatie de grenzen van groeimogelijkheden bereikt en is een nieuwvestigingslocatie niet te vinden. De groei vindt dan plaats door het vormen van een nevenlocatie door met de veehouderijactiviteiten op de overgenomen locatie door te gaan. De afname in het aantal IV-locaties zal dus lager zijn dan de afname van het aantal IV-bedrijven.

Om het aantal IV-locaties in extensiveringsgebieden te reduceren zijn derhalve voldoende mogelijkheden in ontwikkelings- of verwevingsgebieden noodzakelijk om de locaties uit te breiden of nieuwe locaties te vormen. Het zoekproces naar nieuwe locaties in ontwikkelingsgebieden is echter lastig omdat er op veel locaties in die gebieden minder mogelijkheden zijn vanwege andere wet- en regelgeving (bijvoorbeeld de maximale geluidsnormen in stiltegebieden) en het feit dat niet één partij verantwoordelijk is voor de uitvoering van de reconstructie. Te veel overheidsorganen, vaak met tegenstrijdige belangen, moeten hun toestemming geven voor het aanwijzen van ontwikkelingsgebieden en -locaties. Ontwikkelingsgebieden worden daarnaast aangewezen op provinciaal niveau, maar goedkeuring tot nieuwvestiging of uitbreiding van bedrijven vindt plaats op gemeentelijk niveau (bestemmingsplan), waarbij andere en soms tegenstrijdige belangen spelen.

Dat nieuwe locaties in ontwikkelingsgebieden zo lastig te vinden zijn in de praktijk, komt mede door de huidige omvang van die gebieden. Te veel keuzevrijheid bemoeilijkt het zoeken naar feitelijke locaties waar daadwerkelijk nog ontwikkeling mogelijk is. Een inperking van de ontwikkelingsgebieden naar kleinere stergebieden of -locaties lijkt een optie om het zoekproces te bevorderen. Nadeel kan echter zijn dat hierdoor de grondprijs van de nieuwvestigingslocaties zal toenemen en daarmee de kosten van nieuwvestiging zal doen oplopen.

Het is voor het welslagen van de reconstructie van belang om snel en daadkrachtig nieuwvestigingslocaties in ontwikkelingsgebieden te bestemmen. Dit kunnen individuele locaties zijn, maar ook locaties waar een beperkte concentratie van bedrijven mogelijk is. Om te voorkomen dat de grondprijs onnodig hoog opgedreven wordt, is het ook van belang om in die gebieden voldoende nieuwvestigingslocaties aan te wijzen.

Kosten voor verplaatsing van bedrijven

De verwachting is dat de kosten van verplaatsing van bedrijven dusdanig hoog zijn dat, zelfs als er rekening gehouden wordt met het investeringsritme, zonder een overheidsbijdrage een verplaatsing voor een gemiddeld bedrijf lastig haalbaar is.

Naast de kosten van verplaatsing bepalen de opbrengsten van verkoop van vrijkomende grond het financiële plaatje van een verplaatsing. Hierbij moet derhalve onderscheid gemaakt worden naar de kleur van de oorspronkelijke locatie. Als de vrijkomende locatie een rode locatie betreft (dat wil zeggen in principe bestemd is voor woningbouw), dan zijn de opbrengsten hoger dan wanneer het een groene locatie (natuurgebied) betreft. In het geval van een rode vrijkomende locatie is vanuit de overheid vooral flankerend beleid voor de nieuwvestigingslocatie nodig. Betreft het een groene vrijkomende locatie, dan is tevens extra financiële steun noodzakelijk. De noodzaak van flankerend beleid voor uitbreidings- of nieuwvestigingslocaties blijkt ook uit het feit dat er op dit moment bedrijven zijn die budgettair neutraal willen verplaatsen (dus zonder subsidie), maar geen nieuwe locatie kunnen vinden.

3.3 Mestbeleid

De Meststoffenwet wordt met ingang van 1 januari 2006 herzien. Reden hiervoor is dat het Europese Hof de Nederlandse implementatie van de Nitraatrichtlijn in de huidige Meststoffenwet onvoldoende achtte. Inmiddels heeft de regering een voorstel gedaan voor de herziening van het mestbeleid (Mestbeleid vanaf 2006, kamerstuk 28 385 nr.26 dd. 19-05-2004). Het stelsel van verliesnormen en Minas blijft tot 2006 van kracht, maar wordt aanscherpt. Vanaf 2006 zal een nieuw stelsel op basis van gebruiksnormen worden ingevoerd. Na aanscherping van een aantal punten is over dit voorstel een akkoord bereikt met de Europese Commissie (brief Ministerie van VROM aan Tweede Kamer, juni 2004).

Bij toepassing van de vanuit de Nitraatrichtlijn verplichtte gebruiksnorm van 170 kg/ha stikstof via dierlijke mest per hectare, en doordat het kabinet evenwichtsbemesting voor fosfaat in 2015 voorstaat, zal zonder krimp van de veestapel de druk op de mestmarkt fors toenemen. Daarmee zullen de kosten voor mestafzet voor de melkveehouderij en de intensieve veehouderij verder toenemen. Ook bij een gunning van de aangevraagde derogatie van 250 kg stikstof per hectare uit dierlijke mest op grasland zal dit - in mindere mate - het geval zijn. Momenteel heeft ongeveer de helft van de bedrijven op grasland een hogere stikstofgift dan 250 kg/ha uit dierlijke mest (RIVM, 2004ab).

Impact herziening mestbeleid

Voor de ontwikkeling van de intensieve veehouderij, in het bijzonder de bedrijven met weinig grond, is de recente herziening van het mestbeleid van groot belang. Uitgaande van de mestafzetkosten van 2000/2001 ontstaat er een mestoverschot van 10 mln. kg fosfaat in 2006 en van 15 mln. kg fosfaat in 2009 (Luesink et al., 2004). De hogere druk op de mestmarkt en de daarmee gepaard gaande aanpassingen leiden tot aanzienlijk hogere mestafzetkosten. Met name in de intensieve veehouderij zal daardoor de bedrijfsbeëindi-

ging versnellen. De vrijkomende productieruimte zal deels worden overgenomen door andere bedrijven en zal deels leiden tot een kleinere sector. Luesink et al. voorziet een krimp van de varkenshouderij van circa 5% en van de pluimveehouderij met circa 12%.

Herziening Wet Ammoniak en Veehouderij

De Wet Ammoniak en Veehouderij (WAV) reguleert in ons land momenteel het gebiedsgerichte depositiebeleid, naast het generieke beleid gericht op de reductie van de emissie van ammoniak. De provincies (IPO) hebben recent een zogenaamde WAV-kaart vastgesteld waarin zij aangeven welke gebieden gevoelig zijn voor verzuring en binnen de EHS liggen. Deze gebieden moeten tegen verzuring beschermd worden middels een zone van 500 m rondom waarin geen uitbreiding of nieuwvestiging van bedrijven mogelijk is. Het IPO-voorstel richt zich op:

- zeer kwetsbare gebieden, voortvloeiend uit wettelijke verplichtingen, zoals daar zijn Vogel- en Habitatrichtlijngebieden, Natuurmonumenten (Natuurbeschermingswetgebieden) en Natuurkernen uit het Nationale Milieubeleids Plan 4;
- overige zeer kwetsbare gebieden.

De zeer kwetsbare gebieden blijven op de WAV-kaart staan. De overige gebieden worden niet meer middels zoning beschermd. Het aantal veehouderijbedrijven dat onder het zoneringsregime van de WAV valt vermindert onder het IPO-voorstel met 50% ten opzichte van de situatie die onder de voormalige Interimwet Ammoniak en Veehouderij gold.

Door de Minister van VROM is het IPO-voorstel tot inperking van de WAV overgenomen en voorgelegd aan de Tweede Kamer. Ook is voorgesteld dat grondgebonden veehouderijbedrijven, met name melkveehouderijen, nog uit mogen breiden, onder voorwaarde dat er geen sprake is van significante effecten op Vogel- en Habitatrichtlijngebieden (Ministerie van VROM, Brief aan Tweede Kamer, d.d. 2 juni 2004).

De versoepeling van de Wet Ammoniak en Veehouderij betekent dat er meer ruimte komt vanuit deze wet voor de intensieve veehouderij. Echter, de dynamiek in de intensieve veehouderij is momenteel dusdanig laag, dat niet te verwachten is dat er een ongebreidelde groei van het aantal dieren plaats zal vinden op locaties in verwevingsgebieden die in het IPO-voorstel niet meer onder het WAV-regime vallen.

Effect mestbeleid op autonome ontwikkeling

Naar verwachting zal als gevolg van het nieuwe mestbeleid het aantal intensieve veehouderijbedrijven in ons land drastisch afnemen. De kosten voor mestafzet worden zo hoog dat veel bedrijven niet meer rendabel zijn. Dit zal vooral gelden voor de varkenshouderij en in mindere mate in de pluimveehouderij. Pluimveemest wordt voor een groot deel geëxporteerd en daarmee is de pluimveehouderij voor een deel onafhankelijk van de situatie op de mestafzetmarkt. Dat zou kunnen betekenen dat de klap in de pluimveehouderij minder hard aan zal komen dan in de varkenshouderij.

Als alleen naar de huidige excretie van fosfaat gekeken wordt in relatie tot de plaatsingsruimte, zonder de mogelijkheden voor mestbewerking en verwerking en -export in acht te nemen, zal de varkensstapel volgens berekeningen van het RIVM met 25% af moe-

ten nemen (RIVM, 2004, in voorbereiding). Het is evident dat dit ook zal leiden tot krimp van het aantal bedrijven. Dit zal met name gelden voor gemengde bedrijven met een relatief kleine tak varkens. Deze zijn voor hun inkomen niet alleen afhankelijk van de varkenshouderij en daardoor eerder geneigd deze tak af te stoten als hij niet rendeert.

Afname van het aantal bedrijven zal echter naar alle waarschijnlijkheid niet leiden tot een substantiële afname van het aantal dieren en locaties. Voor bedrijven die door willen is schaalvergroting noodzakelijk om bij toenemende kosten het bedrijf rendabel te houden. Uit de praktijk blijkt dit ook: productierechten zijn nog steeds erg duur, wat gezien wordt als een indicatie dat er nog voldoende bedrijven zijn die tot uitbreiden van de capaciteit blijken over te gaan. Bovendien is er momenteel nog een latente voorraad aan rechten. Uitbreiding zal vooral plaatsvinden door locaties op te kopen en op die locatie door te gaan. Dit komt ook omdat er nog geen goede verplaatsingsregeling is.

De verwachting is dus dat, ondanks de afname van het aantal bedrijven, de varkens- en pluimveestapel in ons land de komende jaren niet heel erg drastisch af zal nemen. In zijn algemeenheid zou ook gesteld kunnen worden dat technische oplossingen voor het mestoverschot economisch gezien waarschijnlijk eerder haalbaar zijn dan verplaatsingen. Een technologiepush wordt in die zin wel verwacht, dat naarmate de 'gangbare' mestafzet duurder wordt, technologische alternatieven als mestbewerking en -verwerking interessanter worden. Als de mestafzetprijs daalt zal de animo daarvoor weer afnemen. Ervaringen uit het verleden hebben echter geleerd dat niet al te veel heil van technologische maatregelen als mestbewerking en -verwerking moet worden verwacht. Verder wordt mestbewerking en -verwerking momenteel onvoldoende beleidsmatig en financieel ondersteund om echt voet aan de grond te kunnen verkrijgen.

Economisch gezien ontstaan er door de problemen met mestafzet en eventuele technische oplossingen wel degelijk prikkels om te komen tot bedrijventerreinen. Belemmeringen daarvoor liggen met name op het emotionele vlak (zelfstandigheid, keuzevrijheid), en het feit dat er te weinig ruimte is op het gebied van bouwblokken, ammoniak en stank. In de praktijk blijft er waarschijnlijk weinig ruimte over voor de nieuwvestiging van bedrijventerreinen in de reconstructiegebieden. Rekening moet ook gehouden worden met de veterinaire risico's die verbonden zijn aan geconcentreerde vestiging. Bedrijventerreinen worden over het algemeen wel gezien als alternatief voor een beperkt aantal ondernemers, aangezien grote varkensbedrijven eigenlijk niet in het landelijk gebied passen. Als bedrijventerreinen een positieve uitstraling krijgen, zoals in de glastuinbouw (bijvoorbeeld California) wel het geval is, zijn de kansen voor realisatie wellicht groter.

Effect mestbeleid op bedrijfsverplaatsingen

De verwachte afname van het aantal bedrijven maakt de noodzaak van bedrijfsverplaatsingen in principe kleiner. Daarbij geldt dat zowel het Rijk als de ondernemers onvoldoende financiële middelen hebben om op grote schaal verplaatsingen te bekostigen. Daarom valt eerder een trend naar samenvoeging van bedrijven te verwachten, waarbij de productie op de huidige hoofdlocaties gehandhaafd blijft. Als deze hoofdlocaties in extensiveringsgebieden liggen, gaat dit tegen de doelstelling van reconstructie in. Samenvoegen is op dit moment voor vele bedrijven echter zeer lastig of zelfs onmogelijk vanwege beperkende eisen vanuit bijvoorbeeld de milieuwetgeving.

Ten aanzien van verplaatsingen van bedrijven kan geconstateerd worden dat momenteel met name het vinden van locaties tot grote problemen leidt. De ontwikkelingsgebieden zijn planologisch onvoldoende geborgd om de daadwerkelijke verplaatsing van intensieve veehouderijbedrijven goed te laten verlopen. Verplaatsers worden geconfronteerd met langdurige en onzekere procedures en relatief weinig financiële ondersteuning. Deze pull-factor wordt als zeer belangrijk gezien voor het welslagen van de reconstructie, aangezien daarmee ingespeeld kan worden op de ontwikkeling tot samenvoeging van locaties in plaats van verplaatsing van bedrijven.

In principe zou je kunnen stellen dat verplaatsing van een bedrijf in een gebied in principe leidt tot sanering van andere bedrijven, aangezien de rechten van die bedrijven door de verplaatsers opgekocht zullen worden. Immers, verplaatsing naar een ontwikkelingsgebied gaat vaak hand in hand met schaalvergroting en hiervoor zijn daarom extra rechten nodig. Met één bedrijfsverplaatsing worden er tegelijkertijd impliciet dus ook een aantal andere locaties gesaneerd.

Een nieuwe Regeling Beëindiging Veehouderijtakken zou een bijdrage kunnen leveren aan het reduceren van het aantal locaties in extensiverings- en verwevingsgebieden, maar wordt politiek gezien niet haalbaar gedacht.

3.4 Kaderrichtlijn Water

Nederland werkt momenteel aan de invulling en de uitvoering van de Europese Kaderrichtlijn Water (KRW) uit 2000. Het Kabinet heeft aan de Tweede Kamer aangegeven de KRW 'pragmatisch' te willen implementeren, dat wil zeggen het stellen van haalbare en betaalbare doelen, voldoen aan minimumvereisten, en zo mogelijk aansluiten bij bestaand Nederlands beleid. Desondanks ligt het voor de hand dat ook een pragmatische implementatie van de KRW in ons land met name van de landbouw offers zal vragen.

De KRW leidt tot resultaatplichtige doelen en maatregelen die in 2015 bereikt moeten zijn, te verlengen met twee periodes van zes jaar. Doelen en maatregelen worden in 2009 in stroomgebiedbeheersplannen vastgelegd. Chemische doelstellingen voor prioritair stoffen worden door de EU gemeenschappelijk vastgesteld. Ecologische doelstellingen, waaronder normen voor nutriënten, kunnen door de lidstaten in onderlinge afstemming worden vastgesteld. Getallen hiervoor circuleren reeds. Voor prioritair stoffen zullen deze normen waarschijnlijk strenger worden dan de huidige Nederlandse grenswaarden en voor nitraat en fosfaat waarschijnlijk vergelijkbaar.

Nederland zal naar verwachting moeilijk kunnen voldoen aan de KRW gezien de huidige hoge emissies vanuit diffuse bronnen (onder andere landbouw), lokale bronnen (onder andere emissies vanuit RWZI's) en historische waterbodem- en grondwaterverontreiniging, het overschrijden van de huidige grenswaarden voor een aantal stoffen, en het momenteel niet nakomen van de minder strenge doelstellingen voor de nitraatrichtlijn. Vooral de doelen voor prioritair stoffen, eutrofiërende stoffen, zware metalen en PCB's zijn als 'moeilijk haalbaar' ingeschat voor Nederland in 2015. Volgens Nederlandse bestuurlijke partijen en maatschappelijke organisaties is het aanpassen van de doelen in hoogte of tijd onontkoombaar.

De KRW maakt onderscheid in 'natuurlijk', 'sterk veranderd' en 'kunstmatig' water. Bij de laatste twee categorieën geldt een onder die omstandigheden haalbare doelstelling. Het Ministerie van V&W (2004) geeft aan dat de meeste Nederlandse wateren zijn te beschouwen als 'sterk veranderd' vanwege het intensief bodemgebruik, de lage ligging en de sterk gereguleerde waterhuishouding. Daarnaast wil Nederland voorkomen dat kleine, kwetsbare of beschermde gebieden maatgevend worden voor de doelen en maatregelen in grotere waterlichamen (Ministerie van V&W, 2004).

Samenvattend zal Nederland naar verwachting pogen maximale beleidsruimte te zoeken in hoogte en fasering van de doelen en via het aanwijzen van wateren als 'sterk veranderd' in plaats van 'natuurlijk'. Gezien de eerdere ervaring met de Nitraatrichtlijn is het de vraag of deze strategie acceptabel zal zijn voor de EU en het Europese Hof en naar haar oordeel voldoende gemotiveerd kan worden.

Bij de veroordeling van Nederland door het Europese Hof wegens het niet nakomen van de Nitraatrichtlijn, werd duidelijk dat aanvullende maatregelen genomen moeten worden zodra duidelijk is dat niet tijdig aan de verplichtingen kan worden voldaan (zie Van Rijswijk et al., 2004). Deze redenering volgend zou Nederland dus nu voor de nakoming van de KRW aanvullende maatregelen moeten treffen. Het huidige tijdschema voor de implementatie van de KRW voorziet in vastgestelde maatregelpakketten in 2009. Het reconstructieproces kan een vehikel voor aanvullende maatregelen zijn. Ook het Ministerie van V&W verwijst naar de Reconstructie (en het nieuwe waterbeheer in het kader van WB-21) om tot een goede ecologische toestand van veel wateren te komen.

Effect KRW op autonome ontwikkeling

De KRW zal naar verwachting extra (ecologische) doelen opleggen aan de landbouw boven op de doelen die in de Reconstructiewet worden genoemd. Die extra doelen zullen naar verwachting vooral gevolgen hebben voor de grondgebonden landbouw en minder voor niet-grondgebonden bedrijven. Voor die extra doelen zullen met name de grondgebonden bedrijven naar verwachting extra maatregelen moeten treffen.

De normen vanuit de KRW kunnen er wel toe leiden dat het aantal locaties voor nieuwvestiging of de uitbreidingsmogelijkheden van intensieve veehouderijbedrijven in ontwikkelings- of verwevingsgebieden gereduceerd worden. Hiermee kan de KRW het bereiken van de doelen van de Reconstructiewet dus vertragen.

Voor niet-grondgebonden bedrijven is het in principe mogelijk om via technische maatregelen de nadelige gevolgen van de emissie van ammoniak en de uitspoeling van nutriënten bij het aanwenden van de mest weg te nemen. Zo kunnen luchtwassers de emissie van ammoniak tot aanvaardbare niveaus reduceren en kan de mest elders worden afgezet of be- of verwerkt worden. Daarmee is de locatie van een niet-grondgebonden bedrijf minder van belang voor de implementatie van de KRW en zal de KRW an sich ook minder druk geven op de gewenste verplaatsing van niet grondgebonden bedrijven. Dat geldt dus wel voor de grondgebonden bedrijven.

De KRW leidt dus tot de wens om minder schadelijke stoffen (nutriënten, zware metalen, enzovoorts) naar het milieu uit te stoten. Grosso modo zal de KRW wel degelijk leiden tot extra druk op de mestafzetmarkt door beperking van de plaatsingsruimte voor stikstof en fosfaat. Hiermee neemt de druk op de mestafzetmarkt toe en daarmee neemt de

druk toe tot een reductie van de mineralenproductie in de mest en daarmee op het aantal dieren in ons land.

Voor de sector bestaan er twee sporen om aan de normen te voldoen: 1) extensiveren, dat wil zeggen minder dieren, en 2) technologische oplossingen, dat wil zeggen mestbewerking en -verwerking of -export, om de milieudruk te verlagen (intensiveren). De verwachting is dat spoor twee in de toekomst steeds belangrijker wordt, maar het is nog onduidelijk in hoeverre dit de extra druk vanuit de KRW kan opvangen.

Effect KRW op uitvoering reconstructie

In de reconstructieplannen is reeds rekening gehouden met gevoelige watergebieden, zoals beekdalen en verdrogingszones. Het is derhalve niet te verwachten dat de KRW veel invloed heeft op het areaal aan extensiveringsgebieden en aanpassingen van de extensiveringsgebieden vanwege de KRW zullen beperkt blijven. Daarmee zal het aantal niet-grondgebonden veehouderijbedrijven dat in het kader van de reconstructie verplaatst moet worden, dus ook niet aanzienlijk toenemen.

Verder komen er reeds nu geluiden uit verschillende deelstroomgebieden dat er naast de landbouw ook andere belangrijke problemen bestaan zoals bijvoorbeeld de uitstoot vanuit verkeer en vervoer en PCB's. Hierdoor neemt mogelijk de aandacht voor de landbouw als oorzaak van de problemen enigszins af. Dit betekent echter niet dat de normen en doelen voor de landbouw zullen veranderen!

Bij de huidige stand van technische voorzieningen op een gemiddeld bedrijf zullen er als gevolg van de KRW wellicht ook meer niet-grondgebonden bedrijven op een problematische locatie komen te zitten. Echter, de verwachting is dat door technische maatregelen de knelpunten zijn op te lossen en daarmee is er geen extra noodzaak tot verplaatsing van niet-grondgebonden bedrijven op basis van de KRW.

3.5 Conclusies

De afname van het aantal bedrijven in de intensieve veehouderij in ons land zal de komende jaren naar verwachting ongeveer 3,5% per jaar bedragen. Het nieuwe mestbeleid zal de druk op de mestmarkt doen toenemen en daarmee de mestafzetprijs. Voor veel kleinere IV-bedrijven (vaak ook neventakken) zal dit de druppel zijn. De dieren van deze bedrijven zullen voor een groot deel worden opgekocht door de grotere bedrijven.

De verwachting is dat het nieuwe mestbeleid, samen met de autonome ontwikkelingen, de komende jaren (in de periode 2002-2009) tot een afname van 7 (vleesvarkens) tot 8% (zeugen) van de varkensstapel in ons land zal leiden. Voor pluimvee bedragen die percentages 20% voor de vleeskuikens en 15% voor de leghennen. Dit is minder dan wellicht op basis van strikte invulling van de Europese milieunormen verwacht mag worden. Het verschil wordt gevormd door de inschatting van de mogelijkheden voor mestbewerking, -verwerking en -export.

In dit hoofdstuk is ook onderscheid gemaakt tussen de afname van het aantal dieren en het aantal locaties dat noodzakelijk is voor bedrijfsverplaatsingen. Die getallen kunnen niet 1 op 1 aan elkaar gekoppeld worden. Vanuit de reconstructie is het de bedoeling om

het aantal locaties in met name de extensiveringsgebieden terug te dringen. De belangrijkste drijvende krachten om dit te stimuleren lijken het scheppen van duidelijke (wettelijke) mogelijkheden voor het feitelijk samenvoegen van verschillende locaties op één hoofdlocatie en voor het verplaatsen van bedrijven. De huidige invulling van de Reconstructiewet is hiervoor onvoldoende.

Om het verplaatsen van bedrijven in de praktijk te bevorderen is er naast financiële steun een duidelijke behoefte aan ondersteuning en flankerend beleid vanuit de overheid bij het zoeken naar en het ontwikkelen van locaties voor nieuwvestiging en uitbreiding. Daarbij gaat het om zowel push- als pullbeleid. Pushfactoren betreffen vooral financiële compensatie voor kapitaalvernietiging en lage opbrengstprijzen voor grond. Pullfactoren betreffen vooral het faciliteren van het vinden en daadwerkelijk beschikbaar stellen van nieuwvestigings- of samenvoegingslocaties. In dat kader kan ook nagedacht worden over een aanwijzingsbevoegdheid voor reconstructiecommissies om die locaties ook daadwerkelijk op te kunnen eisen.

De relatie tussen de doelen van de Kaderrichtlijn Water (waterkwaliteit) en de Reconstructiewet (veterinair, RO en milieu) is slechts in beperkte mate aanwezig voor niet-grondgebonden intensieve veehouderijbedrijven. Door technische maatregelen als luchtwassers en mestbewerking of -verwerking is de uitstoot van schadelijke stoffen vanuit deze bedrijven naar verwachting goed te voorkomen. Dat geldt niet voor de grondgebonden bedrijven. Naar verwachting zal er vanuit de KRW voor deze bedrijven wel degelijk een extra druk op de omvang van de veestapel plaatsvinden, inclusief een (beperkte) extra druk richting bedrijfsverplaatsingen. Over de omvang van die extra druk kan nog geen uitspraak gedaan, omdat die sterk af zal hangen van de normstelling waarvoor gekozen wordt.

4. Modelmatige analyse verwachte aantal bedrijfsverplaatsingen

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt op basis van een aantal modelmatige berekeningen gezien hoeveel intensieve veehouderijbedrijven er in de toekomst waarschijnlijk vanuit de extensiveringsgebieden zullen gaan verplaatsen. Dit aantal wordt afgezet tegen het aantal bedrijven dat in de reconstructieplannen genoemd wordt. Op basis daarvan wordt aangegeven welke beleidsmatige conclusies hieruit te trekken zijn.

4.2 Veranderingen in de intensieve veehouderij in de periode 1997-2003

De onderstaande analyse heeft betrekking op de intensieve veehouderij in Nederland als geheel. Door beperkingen van de databestanden is een analyse specifiek voor de reconstructiegebieden niet mogelijk met dezelfde mate van precisie als voor de sector als geheel. We gaan er echter van uit dat de veranderingen in de sector in grofweg dezelfde mate gelden voor de reconstructiegebieden als voor het hele land.

Ongeveer 80% van alle bedrijven in deze sector bevindt zich namelijk in deze gebieden (zie kaart 4.1): 83% van alle varkenshouderijen, 71% van alle pluimveebedrijven, 79% van de kalvermesterijen, en 79% van de overige bedrijven (dit zijn meest pelsdierfokkerijen, plus een aantal konijnenfokkerijen en bedrijven die zowel varkens als pluimvee houden). Als we de bedrijven wegen naar productiecapaciteit (gemeten in Nederlandse grootte-eenheden), dan blijft het beeld ongeveer hetzelfde: 85% van de varkenshouderij, 73% van de pluimveehouderij, 76% van de kalvermesterij en 81% van de overige intensieve veehouderij bevindt zich in de reconstructiegebieden.

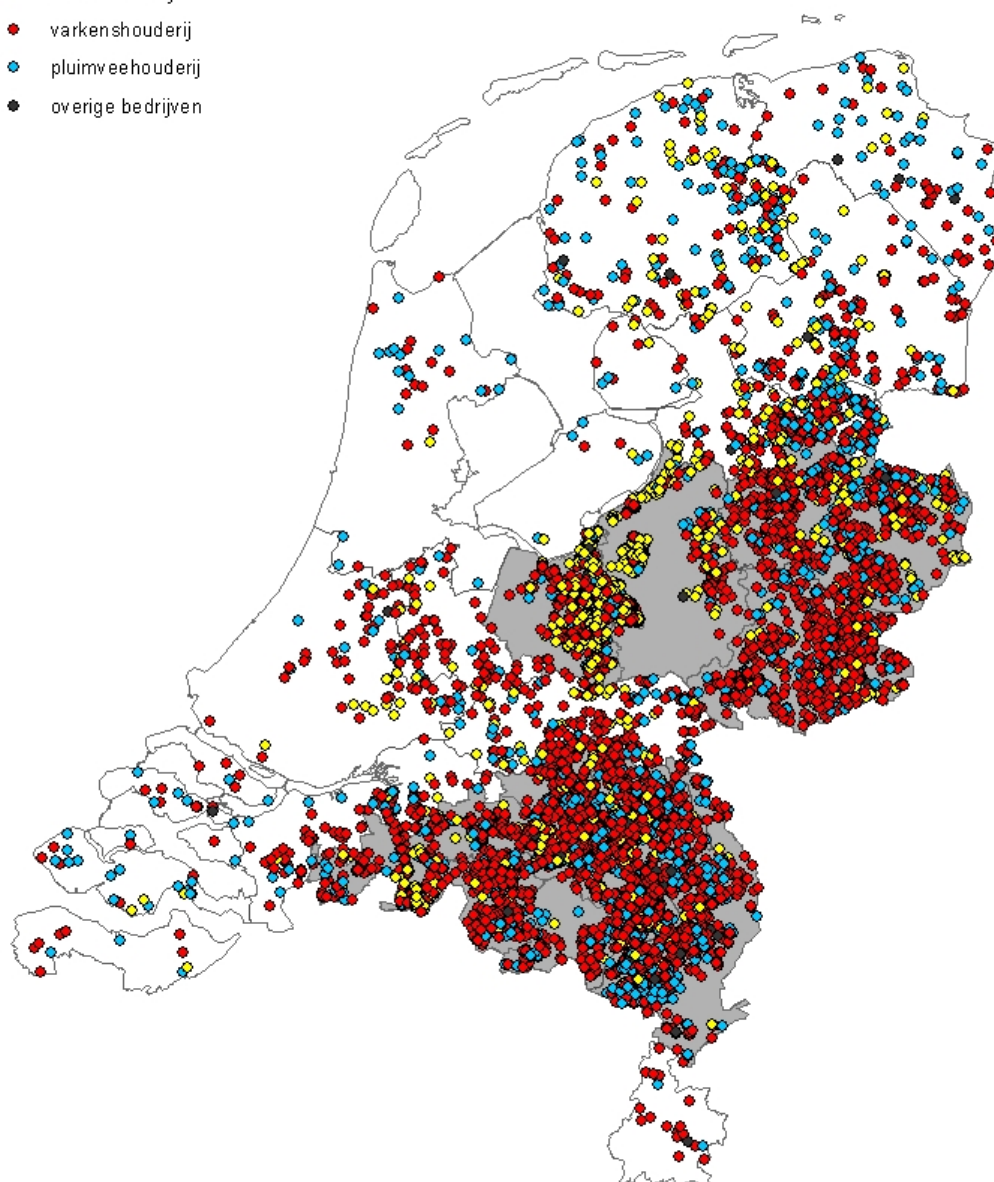
Er zijn natuurlijk wel enige verschillen: uit bovenstaande cijfers blijkt bijvoorbeeld dat de gemiddelde varkenshouderij in de reconstructiegebieden iets groter is dan het landelijk gemiddelde; hetzelfde geldt voor de categorie 'overig', terwijl de gemiddelde pluimveehouderij en kalvermesterij in de reconstructiegebieden iets kleiner zijn.

Het totale aantal bedrijven in de intensieve veehouderij in ons land is over de bestudeerde periode met maar liefst 38% gedaald. Dit betekent een jaarlijkse daling met 7,6%, niet 3,5% zoals de experts denken. In de varkenshouderij en in de categorie 'overig' is deze daling het sterkst geweest (43, respectievelijk 48%). In de pluimveesector zette de daling pas na 2000 serieus in, en voor het grootste deel is deze daling te wijten aan de vogelpestuitbraak van 2003. Voor deze sector zullen we daarom de trend 1997-2002 als basis gebruiken. In de kalvermesterij is het aantal bedrijven min of meer stabiel gebleven, hetgeen betekent dat deze sector nu bijna evenveel bedrijven omvat als de pluimveehouderij; ongetwijfeld zijn er bedrijven overgeschakeld op de kalvermesterij vanuit andere bedrijfstakken.

Kaart 4.1 Intensieve veehouderij in Nederland

Intensieve veehouderij in Nederland

- kalvermesterij
- varkenshouderij
- pluimveehouderij
- overige bedrijven

De gemiddelde bedrijfsgrootte (in nge) is gestegen met 8,2% in de varkenshouderij (alleen tussen 2002 en 2003 daalde ze, door de lage prijs van varkensvlees en de daling in productie door de opkoopregeling). In de pluimveesector steeg de bedrijfsgrootte met 19%, in de kalvermesterij met 64% (mede door de hoge prijs van kalfsvlees), en in de overige bedrijven met 36%. De gemiddelde schaalvergroting voor de intensieve veehouderij als geheel was 17%.

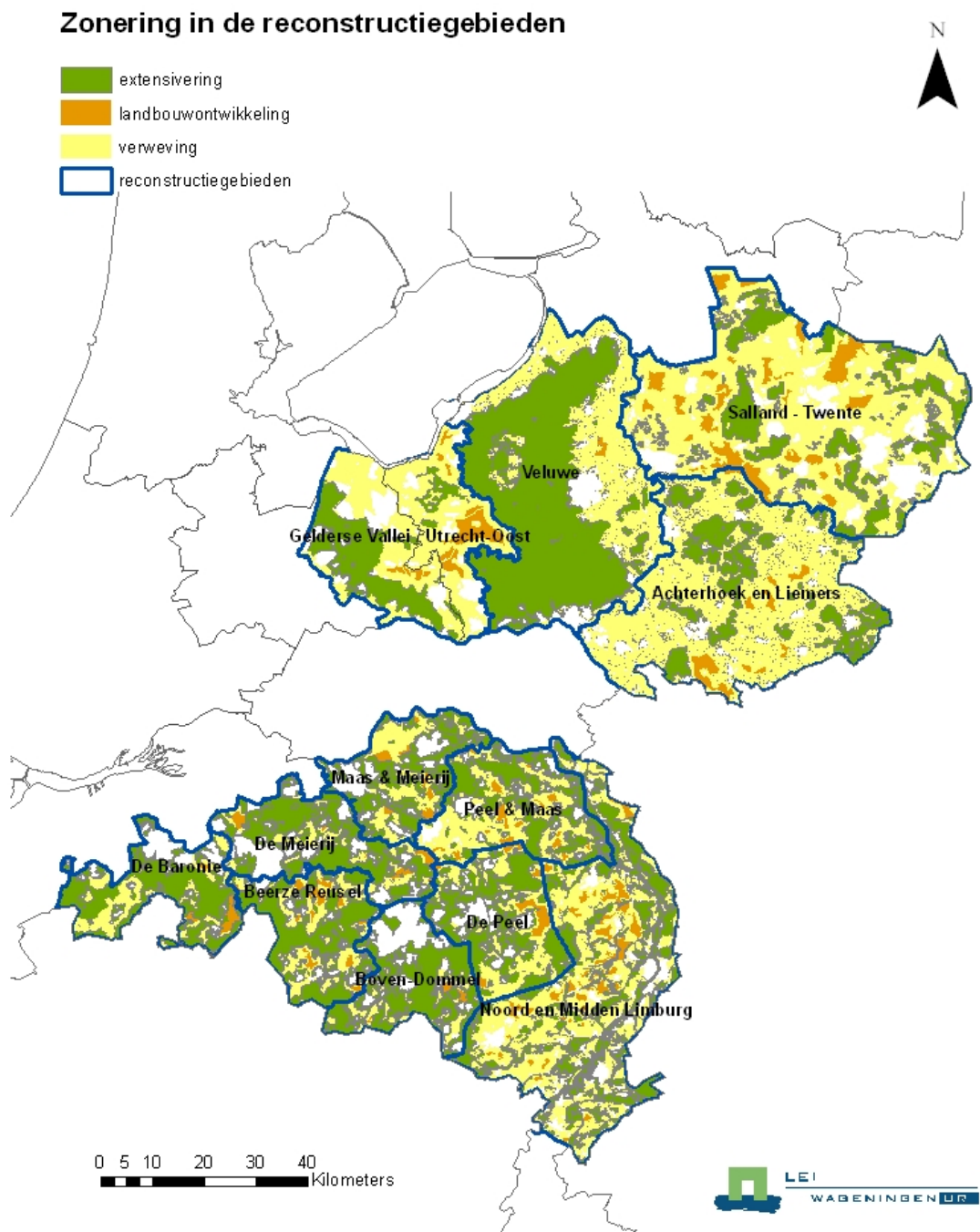
Het probleem met de analyse op basis van nge's is dat deze sterk bepaald worden door verschillen in prijsontwikkeling - zoals we hierboven zagen bij de varkens- en kalverbedrijven. Kijken we naar aantallen dieren (binnen de bedrijven die op intensieve veehouderij zijn gespecialiseerd), dan is over de periode 1997-2003 het aantal varkens met 24% afgenomen - deels door de varkenspest- en MKZ-uitbraken van 1997 en 2001. Het aantal kippen is met 19% gedaald; nu is die laatste afname grotendeels op het conto van de vogelpest te schrijven, maar ook tussen 2000 en 2002 was er een lichte afname van het totaal aantal kippen. Hetzelfde geldt voor pluimvee anders dan kippen (eenden, ganzen, kalkoenen); daar is de afname over de gehele periode 34%. De stijging van de waarde van kalvermesterijen komt grotendeels door de hoge prijs van kalfsvlees, want het aantal kalveren is met slechts 3,4% toegenomen (er was een afname tussen 2000 en 2002 als gevolg van de MKZ-epidemie). Het aantal edelpelsdieren steeg tussen 1997 en 2000 met 28%, maar is sindsdien weer met 8% gedaald; het aantal konijnen is met niet minder dan 34% gedaald.

De verwachting van deskundigen is dat het aantal dieren in de intensieve veehouderij in ons land de komende jaren niet drastisch zal dalen. Op basis van ontwikkelingen in het recente verleden nemen wij voor de periode 2003-2013 een daling aan van 5% voor het aantal varkens in 2003 en 5% voor het aantal kippen gerekend vanaf 2002 (uitgaande van de veronderstelling dat het aantal vleeskuikens vrij sterk zal dalen maar het aantal leghennen stabiel zal blijven). Voor de overige hokdieren zullen we uitgaan van een verdere daling over de komende 10 jaar met 10%.

4.3 Rekenmodel: de populatie

Doel van de hier beschreven procedure is een voorspelling te maken van de kans op bedrijfsverplaatsingen in het kader van de Reconstructiewet en dan met name vanuit de extensiveringsgebieden. Uit de Landbouwtelling is een aantal kenmerken van alle landbouwbedrijven in ons land bekend. Deze kenmerken kunnen als basis dienen voor de schatting van de kans op verplaatsing per bedrijf. Hiermee zijn uiteraard niet alle factoren die de verplaatsing van bedrijven kunnen beïnvloeden meegenomen, maar alleen die voor welke gegevens bestaan. Zo is bijvoorbeeld de financiële positie van het bedrijf niet in de procedure opgenomen, omdat hierover geen gegevens beschikbaar zijn voor individuele bedrijven. Dit impliceert dat er nog andere, niet kwantificeerbare factoren zijn die niet in het hier beschreven model zijn opgenomen.

Kaart 4.2 Zonering in de reconstructiegebieden

De populatie waarop de procedure is toegepast wordt gevormd door alle landbouwbedrijven die volgens de Landbouwtelling 2003 voornamelijk gericht zijn op de intensieve veehouderij en die gelegen zijn binnen de extensiverings- en verwevingszones van de twaalf reconstructiegebieden. In totaal waren er in Nederland in 2003 7.084 bedrijven in de sector intensieve veehouderij. 5.687 van deze bedrijven liggen binnen de reconstructiegebieden. In deze gebieden bevinden zich landbouwontwikkelingszones en niet-gezoneerde gebieden waar bedrijven niet hoeven te verplaatsen. 4.557 bedrijven liggen binnen de extensiverings- en verwevingsgebieden (kaart 4.2). De meeste hiervan (81%) liggen in verwevingsgebieden; in extensiveringsgebieden, waar de noodzaak tot verplaatsing het grootst is, liggen 866 bedrijven. Tabel 4.1 geeft een beeld van deze populatie per reconstructiegebied, naar zone en naar bedrijfstype.

Tabel 4.1 Intensieve veehouderijbedrijven in extensiverings- en verwevingsgebieden

Reconstructiegebied	Zone	Varkens- houderij	Pluimvee- houderij	Kalvermesterij	Overige intensieve veehouderij a)	Totaal
Salland-Twente	Extensivering	28	10	7	1	46
Salland-Twente	Verweving	359	91	74	16	540
Achterhoek en Liemers	Extensivering	34	9	4	3	50
Achterhoek en Liemers	Verweving	399	69	29	12	509
Veluwe	Extensivering	11	8	23	4	46
Veluwe	Verweving	59	28	131	3	221
Gelderse Vallei/Utrecht	Extensivering	9	6	15	2	32
Gelderse Vallei/Utrecht	Verweving	266	37	233	19	555
De Baronie	Extensivering	32	7	11	6	56
De Baronie	Verweving	54	9	28	1	92
Beerze Reusel	Extensivering	61	12	6	5	84
Beerze Reusel	Verweving	135	26	13	4	178
De Meierij	Extensivering	41	14	13	5	73
De Meierij	Verweving	115	16	12	5	148
Maas & De Meierij	Extensivering	90	18	22	3	133
Maas & De Meierij	Verweving	108	20	12	4	144
Peel & Maas	Extensivering	60	27	13	14	114
Peel & Maas	Verweving	298	66	28	31	423
De Peel	Extensivering	109	28	7	16	160
De Peel	Verweving	205	66	17	23	311
Boven-Dommel	Extensivering	24	7	1	1	33
Boven-Dommel	Verweving	44	15	4	4	67
Noord en Midden Limburg	Extensivering	22	12	2	3	39
Noord en Midden Limburg	Verweving	322	139	13	29	503
Totaal		2.885	740	718	214	4.557

a) Dit zijn meest pelsdierbedrijven, plus kleinere aantallen konijnenfokkerijen en gemengde varkens- en pluimveehouderijen.

Bron: Landbouwtelling 2003, provinciale kaarten reconstructiegebieden, locatiebestand agrarische bedrijven.

Bedrijven die de intensieve veehouderij als nevenactiviteit beoefenen worden in deze analyse niet meegenomen. We veronderstellen namelijk dat deze bedrijven niet geneigd zullen zijn te verplaatsen.

Verder gaan we uit van de veronderstelling dat de beschikbaarheid van ruimte binnen de landbouwontwikkelingszones geen beperking vormt. Deze veronderstelling is noodzakelijk omdat een beoordeling of ze al dan niet gerechtvaardigd is analyses zou vergen die buiten de beperkte mogelijkheden van dit onderzoek vallen. We gaan er daarom van uit dat de provincies voldoende ruimte hebben gereserveerd om die boeren die willen verplaatsen ook te accommoderen.

Ten slotte wordt in dit rapport alleen rekening gehouden met de bedrijfsverplaatsingen uit extensiveringsgebieden; voor de verwevingsgebieden zijn ook berekeningen gemaakt van de kans op bedrijfsverplaatsing, maar die zijn niet in dit rapport opgenomen, omdat deze verplaatsingen niet onder de Reconstructiewet vallen.

4.4 Exogene variabelen

De volgende bedrijfskenmerken worden van potentieel belang geacht bij de bepaling van de vraag in hoeverre bedrijven zullen willen verplaatsen:

- bedrijfstype;
- grootte van het bedrijf;
- specialisatie;
- bedrijfsleiding;
- grondeigendom;
- grondprijs;
- investeringen.

Bedrijfstype

Het bedrijfstype is wel als factor meegenomen in het model, maar niet berekend. We gaan ervan uit dat alle typen bedrijven een even grote kans hebben om te verplaatsen. Dit is overigens niet geheel in overeenstemming met recente ontwikkelingen: het aantal bedrijven in de intensieve veehouderij is de laatste jaren sterk gedaald, belangrijk meer dan de daling in andere subsectoren van de landbouw.

Tabel 4.2 laat zien dat deze daling ook verschilt per bedrijfstype binnen de intensieve veehouderij: het meest in de varkenshouderij en de 'overige' bedrijven, en helemaal niet in de kalvermesterij. Dit is echter sterk beïnvloed door specifieke gebeurtenissen in de afgelopen jaren: de varkenspest, de MKZ-crisis en de opkoopregeling in de varkenshouderij, de vogelpest in de pluimveesector. Sommige bedrijven zijn overgeschakeld op de kalvermesterij, hetgeen de stabiliteit in deze sector verklaart. Hoewel een peiling die onder deskundigen werd gehouden wijst op een verdere daling van het aantal bedrijven (met 50% over de komende tien jaar) geven recente cijfers geen basis voor differentiële verplaatsingskansen tussen de verschillende subsectoren binnen de intensieve veehouderij. Deze factor is daarom voorlopig op 1 gesteld, wat wil zeggen dat deze geen invloed uitoefent. Desgewenst kan een verschillende invulling per bedrijfstype worden ingegeven.

Tabel 4.2 Ontwikkeling van het aantal bedrijven in de intensieve veehouderij

Bedrijfstype	Daling per jaar 1997-2003 (%)
Varkenshouderij	8,9
Pluimveehouderij	7,5
Kalvermesterij	0,0
Overige IV-bedrijven	10,4

Bron: Landbouwtellingen 1997-2003.

Grootte van het bedrijf

De grootte van een bedrijf wordt gewoonlijk gemeten in Nederlandse grootte-eenheden (nge), die bepaald wordt op basis van aantallen dieren en arealen van verschillende gewassen onder verschillende productieomstandigheden. We veronderstellen dat een groot bedrijf eerder zal willen verplaatsen dan een klein bedrijf, omdat grotere bedrijven een sterkere neiging tot uitbreiden en investeren hebben, wat in extensivering en in mindere mate in verwevingsgebieden aan beperkingen is onderworpen. De gemiddelde grootte van een IV-bedrijf in 2003 is 90,2 nge. In principe komen alleen bedrijven met meer dan 70 nge in aanmerking voor subsidie bij hervestiging. We zullen de mate waarin een bepaald bedrijf dit gemiddelde overtreft als basis gebruiken voor de kans dat het bedrijf zal verplaatsen, met een zeer lage kans voor bedrijven beneden de 70 nge.

De formule voor de berekening van deze factor is:

$g_i = 0,1$ voor bedrijven kleiner dan 70 nge (dat wil zeggen de kans op verplaatsing is 10%)

$g_i = nge_i / 90,2$ voor bedrijven groter dan of gelijk aan 70 nge;

waarbij g_i is de score op de variabele bedrijfsgrootte voor bedrijf i , en

nge_i is de bedrijfsgrootte van bedrijf i , uitgedrukt in Nederlandse grootte-eenheden.

Specialisatie

De specialisatiegraad heeft betrekking op de mate waarin het bedrijf afhankelijk is van deze productierichting. We veronderstellen dat naarmate het bedrijf sterker gespecialiseerd is men meer de neiging zal hebben om verplaatsing te zoeken. Bedrijven die ook andere productierichtingen hebben zullen een minder sterke neiging tot bedrijfsverplaatsing hebben. Ook een bedrijf dat door de eigenaar als nevenbedrijf wordt uitgeoefend ¹ zal een minder sterke neiging hebben om te verplaatsen. Ten slotte zal de verbreding een rol spelen: een bedrijf met nevenactiviteiten zal minder snel verplaatsen. We meten de eerste factor door

¹ Eerder werd gesteld dat onze populatie bestaat uit landbouwbedrijven die zich voornamelijk toelagen op de intensieve veehouderij. Daarvan zijn dus bedrijven die de intensieve veehouderij als neventak beoefenen uitgesloten - bijvoorbeeld een akkerbouwer die ook varkens houdt. Niet uitgesloten zijn echter bedrijven waar de landbouw als zodanig niet het hoofdberoep is. Op die groep heeft deze variabele betrekking.

de verhouding dieren: gewassen in de productiecapaciteit, en de beide andere rechtstreeks vanuit de Landbouwtelling.

De score op deze variabele wordt als volgt berekend:

$$s_i = \frac{d_i}{nge_i} * 0,25 \text{ (voor boeren die de landbouw als nevenbedrijf beoefenen)} * 0,9 \text{ (voor}$$

bedrijven met verbreding of verdieping);

waarbij s_i staat voor de mate van specialisatie op bedrijf i ,

en d_i staat voor het aantal dieren, omgerekend in nge.

We nemen dus aan dat de kans dat nevenbedrijven zullen verplaatsen 75% lager is dan voor hoofdbedrijven. Verbreding vermindert de kans op verplaatsing echter slechts met 10%, gezien het veelal marginale belang van verbreding voor de bedrijfsinkomsten (Berkhout en Van Bruchem 2004).

Bedrijfsleiding

De bedrijfsleiding van een bedrijf heeft betrekking op de opvolgingssituatie, en daarmee de kans dat een bedrijf in de toekomst blijft bestaan. De afgelopen jaren zijn vele varkens- en pluimveehouders gestopt, en we mogen aannemen dat een bedrijf dat binnen enkele jaren zal stoppen niet geïnteresseerd zal zijn in verplaatsing. We meten deze factor door te kijken naar de leeftijd van het bedrijfshoofd, of het bedrijf een opvolger heeft, en of het bedrijf een rechtspersoon is.¹ We nemen aan dat een bedrijf waarvan het bedrijfshoofd ouder is dan 50 jaar, waar geen tweede, jonger bedrijfshoofd aanwezig is, geen opvolger aanwezig is, en het bedrijf geen rechtspersoonlijkheid heeft, weinig geneigd zal zijn om elders opnieuw te beginnen.

De score op deze variabele wordt in de bovengenoemde gevallen als volgt berekend: als een bedrijf een bedrijfshoofd beneden de 40 jaar heeft, ofwel een tweede bedrijfshoofd onder de 50 jaar heeft, ofwel een opvolger heeft, ofwel rechtspersoonlijkheid bezit, krijgt het de score $c_i = 1$, waarbij c_i staat voor de kans op voortzetting van het bedrijf op basis van de opvolgingssituatie. Waar deze gevallen niet van toepassing zijn is de formule

$$c_i = \frac{100 - l_i}{100} \text{ voor bedrijfshoofden in de leeftijdsgroep 50-64; voor de leeftijdsgroep 40-49}$$

wordt dit getal vermenigvuldigd met 1,5 - uitgaande van de veronderstelling dat in deze leeftijdsgroep de belangstelling voor verplaatsing weliswaar verminderd zal zijn maar nog altijd groot. Voor bedrijfshoofden boven de 65 zonder uitzicht op opvolging is $c_i = 0$;

waarbij l_i staat voor de leeftijd van het bedrijfshoofd. Met deze formule heeft een bedrijfshoofd van 40 jaar een score van 0,9 en een bedrijfshoofd van 60 jaar 0,4.

---

¹ Een bedrijf met de juridische vorm van bijvoorbeeld een BV zal vaak blijven bestaan ongeacht de leeftijd van het bedrijfshoofd: het kan immers een nieuw bedrijfshoofd inhuren.

Grondeigendom

Een bedrijf dat cultuurgrond bezit zal minder snel geneigd zijn te verplaatsen, omdat de grond immers verkocht moet worden. We nemen aan dat de bereidheid om te hervestigen exponentieel afneemt met de toename van het bedrijfsoppervlak, en gebruiken daarom een logaritmische functie om dit aan te geven. Bij 1 ha of minder heeft deze factor geen invloed en is de kans dat het bedrijf verhuist dus 100%; bij 10 ha is de kans tot 50% afgenomen, en bij 100 ha tot 33%.

We gaan er hierbij van uit dat grond in pacht evenzeer demotiverend werkt om te verplaatsen als grond in eigendom. Verdere analyse zou nodig zijn om het onderscheid tussen die twee te maken.

De formule: $\frac{1}{1 + \log_{10}(g_i)}$ voor bedrijven met >1 ha grond, waarbij g_i staat voor

het aantal hectare grond. Deze formule geeft de invloed van grondeigendom op de verplaatsingskans aan.

Grondprijs

Het kan echter wel aantrekkelijk zijn voor een boer om te verplaatsen als hij zijn grond voor een hoge prijs kan verkopen, bijvoorbeeld omdat hij op een locatie met rode bestemming zit. Om dit te meten gebruiken we een bestand dat voor het Ruimtedruk-project is gemaakt (Luijt et al., 2003), waarin de grondprijzen over 2001 worden geschat voor elke locatie. De gemiddelde waarde van landbouwgrond in 2001 was € 37.000 (Berkhout en Van Bruchem 2003:66); wij zullen ervan uitgaan dat vanaf een grondprijs van € 100.000 de boer extra gemotiveerd zal zijn om te hervestigen. Voor elke factor waarmee de grondprijs in het gebied waar het bedrijf ligt die waarde overstijgt nemen we aan dat de kans dat de boer zal willen verplaatsen met 10% toeneemt.¹ We hebben onderzocht in hoeverre er regionale verschillen in grondprijs bestaan die hierin een rol kunnen spelen; het aantal waarnemingen per reconstructiegebied is te klein om hierover significante uitspraken te kunnen doen, maar het is wel mogelijk om de zuidelijke en de oostelijke zandgebieden te vergelijken. Deze verschillen bleken niet significant: de gemiddelde grondprijs lag in beide gebieden tussen de € 55.000 en € 57.000 per hectare in 2001.

De formule: $p_i = 1$ voor bedrijven die in een zone liggen waar de geschatte grondprijs lager is dan €100.000 per hectare, waarbij p_i staat voor de invloed van de grondprijsfactor op de bereidheid van bedrijf i om te verplaatsen.

$p_i = \frac{p_a - 100000}{100000} / 10 + 1$ voor bedrijven die op een grondprijs van boven de €100.000 kunnen rekenen, waarbij p_a staat voor de geschatte grondprijs per hectare in 2001 in de omgeving van het bedrijf, berekend op basis van verhandelde losse onverpachte grond met behulp van GIS-analyse.

---

¹ Deze schatting is conservatief; daarom is een gevoeligheidsanalyse doorgevoerd waar de invloed van deze factor twee keer zo groot is. In dat geval wordt het totaal aantal te verplaatsen bedrijven 4% hoger.

Investeringsen

Een bedrijf dat in recente jaren veel heeft geïnvesteerd zal minder neiging hebben tot verplaatsing, omdat die investeringen slechts ten dele vergoed zullen worden. Investeringsen staan niet in de Landbouwtelling, maar de groei van het bedrijf kan als een indicator worden beschouwd - immers, meer varkens betekent meer stalruimte. Helaas is het niet voor alle bedrijven mogelijk deze metingen te maken, omdat het mutatieregister nog niet op orde is gebracht; daardoor zijn bedrijven waarvan het relatienummer is veranderd (5-10% per jaar) niet meer in de tijd te volgen. Wel is het mogelijk om veranderingen in de sector als geheel te meten, en deze metingen kunnen we gebruiken als vergelijking voor de groei per bedrijf.

We stellen dan dat de mate waarin een bedrijf sterker is gegroeid (in nge) dan het gemiddelde voor dat bedrijfstype de kansverhoging aangeeft om te verplaatsen. Groei tussen 1997 en 2000 wordt echter slechts voor de helft meegerekend, omdat deze investering voor een gedeelte al zal zijn afgeschreven. De gemiddelde groei in nge voor de verschillende bedrijfstypen staat in onderstaande tabel.

Tabel 4.3 Ontwikkeling van de gemiddelde bedrijfsgrootte per bedrijf

	Gem. bedrijfsgrootte in nge			Verandering	Verandering	Verandering
	1997	2000	2003	1997-2000 (%)	2000-2003 (%)	1997-2003 (%)
Varkenshouderij	72,1	89,1	77,9	23,6	-12,5	8,2
Pluimveehouderij	106,8	121,3	126,8	13,6	4,5	18,8
Kalvermesterij	46,7	60,2	76,8	28,9	27,6	64,4
Overige IV	95,1	128,2	129,1	34,8	0,7	35,7
Totaal	76,8	93,3	90,2	21,5	-3,3	17,4

De formule is: $u_i = 1$ voor bedrijven die niet zijn gegroeid, of die minder zijn gegroeid dan het gemiddelde voor dat bedrijfstype, of waarvan geen gegevens voor eerdere jaren bekend zijn; u_i staat dan voor de invloed van investeringen op de kans op verplaatsing.

$u_i = \frac{nge_{i,2003}}{nge_{i,2000}} / gg_{t,2000-2003}$ voor bedrijven die tussen 2000 en 2003 méér zijn gegroeid dan het gemiddelde voor dat bedrijfstype. Daarbij is $nge_{i,2003}$ de bedrijfsgrootte van bedrijf i in 2003 in nge, $nge_{i,2000}$ uiteraard dezelfde grootte voor 2000, en $gg_{t,2000-2003}$ de gemiddelde groei van de bedrijfsgrootte voor bedrijfstype t waartoe bedrijf i behoort over de periode 2000-2003. Voor bedrijven die tussen 2000 en 2003 niet zijn gegroeid, maar tussen 1997 en 2000 wél, wordt een analoge formule gehanteerd, maar de uitkomst wordt dan nog eens door een factor 2 gedeeld.

4.5 Model en de resultaten

De berekening van de kans op verplaatsing krijgt dan de volgende vorm:

$$k_i = t_i \cdot g_i \cdot s_i \cdot c_i \cdot \frac{1}{\log(e_i)} \cdot p_i \cdot \frac{1}{u_i}$$

waarbij:

k_i staat voor de kans dat bedrijf i voor hervestiging in aanmerking zal willen komen;

t_i staat voor het bedrijfstype (voorlopig op 1 gesteld)

g_i de invloed van de bedrijfsgrootte weergeeft;

s_i , de specialisatiegraad, geeft het belang van de intensieve veehouderij weer voor het totale gezinsinkomen;

c_i staat voor de bedrijfsleiding;

e_i staat voor eigendom van grond in hectare;

p_i staat voor de invloed van de grondprijs;

en u_i staat voor de mate waarin het bedrijf sinds 1997 en sinds 2000 is uitgebreid.

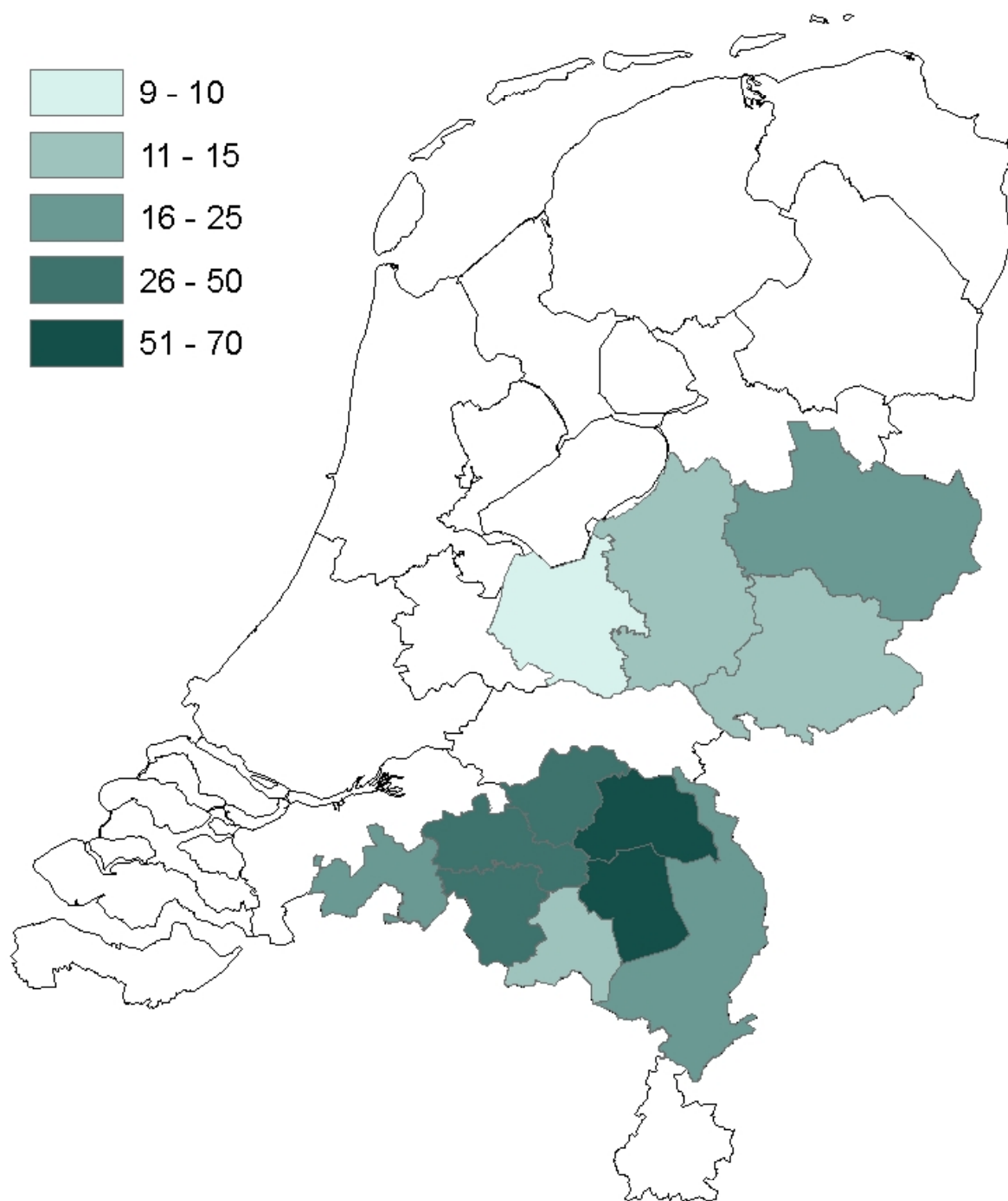
Met behulp van een randomgenerator is vervolgens een simulatie gemaakt om in te schatten welke bedrijven zullen verplaatsen. De simulatie is tien keer herhaald plus nog tien keer met antithetische randomgetallen, ten behoeve van de stochastische toetsing. De resultaten per reconstructiegebied staan in tabel 4.4, en kaart 4.3 illustreert deze ruimtelijk.

Tabel 4.4 Uitkomsten van de modelberekening

Reconstructiegebied	Aantal IV- bedrijven in extensiverings- gebieden	Hervestigers (geschat)	Ondergrens 95%	Bovengrens 95%	% her- vestigers
Salland-Twente	46	17	13	20	35,9
Achterhoek en Liemers	50	15	11	19	30,3
Veluwe	46	13	8	18	28,3
Gelderse Vallei/Utrecht-Oost	32	9	6	13	29,1
De Baronie	56	20	15	25	36,3
Beerze-Reusel	84	31	26	36	37,0
De Meierij	73	28	23	32	38,2
Maas & De Meierij	133	37	30	44	27,8
Peel & Maas	114	53	46	59	46,1
De Peel	160	70	65	74	43,7
Boven-Dommel	33	14	10	17	41,2
Noord- en Midden-Limburg	39	16	12	19	40,3
Totaal a)	866	339	327	351	39,1%

a) De totaalcijfers zijn afgeleid uit een totaalberekening en komen niet overeen met een aggregatie van de cijfers per reconstructiegebied.

Kaart 4.3
Hervestigers per reconstructiegebied

4.6 Conclusies

De hierboven beschreven rekenprocedure leidt tot de conclusie dat 339 bedrijven (39,1%) op basis van de ons ter beschikking staande gegevens potentieel geïnteresseerd zullen zijn in verplaatsing uit de extensiveringsgebieden. Per reconstructiegebied verschilt dat percentage van 28 tot 46%. Daarmee is nog niet de vraag beantwoord of die bedrijven ook daadwerkelijk zullen gaan verplaatsen. Daar spelen nog andere factoren een rol bij. Over die andere factoren (zoals de financiële positie van het bedrijf en de emotionele binding met de bestaande locatie) kunnen wij geen kwantitatieve uitspraken doen, maar wel kan gesteld worden dat deze factoren de kans op verplaatsing zeer waarschijnlijk zullen verminderen. Op basis van expert-judgement en indicaties van de reconstructiecommissies zou deze kans op 50% geschat kunnen worden. Dat zou betekenen dat het feitelijke aantal bedrijfsverplaatsingen uit de extensiveringsgebieden op termijn op ongeveer 170 uit zou komen.

5. Conclusies en aanbevelingen

Aantal verwachte bedrijfsverplaatsingen uit reconstructieplannen

Op basis van alle beschikbare reconstructieplannen kan geconcludeerd worden (tabel 2.20) dat volgens de betrokken reconstructiecommissies de totale uitplaatsingsbehoefte van intensieve veehouderijbedrijven in het kader van de reconstructie minimaal 391 en maximaal 619 bedraagt. Zij noemen overigens zelf een feitelijk aantal van in totaal ongeveer 500 bedrijfsverplaatsingen. Daarbij is ervan uitgegaan dat er geen bedrijven meer uit de varkensvrije zones verplaatst hoeven te worden.

Tegenover deze uitplaatsingsbehoefte staat het aantal beschikbaar komende duurzame locaties en niet-agrarische bouwblokken van minimaal 284 en maximaal 537. Het aantal mogelijk te creëren nieuwvestigingslocaties bedraagt minimaal 187 en maximaal 278. Op basis daarvan kan vastgesteld worden er voor het gehele reconstructiegebied in het meest waarschijnlijke scenario voldoende nieuw- en hervestigingslocaties beschikbaar zijn.

Uit de cijfers kan ook geconcludeerd worden dat er duidelijke regionale verschillen zijn in de balans tussen inplaatsings- en uitplaatsingsbehoefte. Zo hebben De Peel en De Meierij een duidelijk probleem op dit gebied. Niet in alle regio's is dus plaats is om de eigen behoefte aan nieuwe locaties op te vullen. Dat betekent dat in sommige gevallen bedrijven gedwongen worden om naar andere regio's te verhuizen.

Nieuwe beleidsontwikkelingen

In de meeste reconstructieplannen zijn de gevolgen van het nieuwe mestbeleid en de implementatie van de Kaderrichtlijn Water nog niet meegenomen. Wel wordt in de meeste plannen geconstateerd dat met name de implementatie van de Kaderrichtlijn op termijn wel zal moeten leiden tot aanpassing van de nu voorliggende reconstructieplannen.

Afname aantal bedrijven en aantal dieren

De afname van het aantal bedrijven in de intensieve veehouderij in ons land zal de komende jaren naar verwachting ongeveer 3,5% per jaar bedragen. Het nieuwe mestbeleid zal de druk op de mestmarkt doen toenemen en daarmee de mestafzetprijs. Voor veel kleinere intensieve veehouderijbedrijven zal dit aanleiding zijn om op termijn te stoppen. De dieren van deze bedrijven zullen voor een groot deel worden opgekocht door de grotere bedrijven.

De verwachting is dat het nieuwe mestbeleid, samen met de autonome ontwikkelingen, de komende jaren tot een afname van maximaal 5% van de varkens- en 15% van de pluimveestapel in ons land zal leiden. Dit is minder dan op basis van strikte invulling van de Europese milieunormen verwacht mag worden. Het verschil wordt gevormd door de inschatting van de mogelijkheden voor mestbewerking en -verwerking en -export.

Onderscheid aantal dieren en aantal bedrijfsverplaatsingen

In dit onderzoek wordt onderscheid gemaakt tussen de afname van het aantal dieren en het aantal locaties dat noodzakelijk is voor bedrijfsverplaatsingen. Die getallen kunnen niet 1

op 1 aan elkaar gekoppeld worden. Vanuit de reconstructie is het de bedoeling om het aantal locaties in met name de extensiveringsgebieden terug te dringen. De belangrijkste drijvende krachten om dit te stimuleren lijken het scheppen van duidelijke (wettelijke) mogelijkheden voor het feitelijk samenvoegen van verschillende locaties op één hoofdlocatie en voor het verplaatsen van bedrijven.

Noodzaak bedrijfsverplaatsingen wordt minder

De afname van het aantal bedrijven en het aantal varkens die de komende jaren verwacht wordt, maakt dat de noodzaak van bedrijfsverplaatsingen in principe kleiner is geworden. Daarbij geldt ook dat zowel het Rijk als de ondernemers momenteel onvoldoende financiële middelen hebben om op grote schaal bedrijfsverplaatsingen te bekostigen. Daarom valt eerder een trend naar samenvoeging van bedrijven te verwachten, waarbij de productie op de huidige hoofdlocaties gehandhaafd blijft.

Samenvoegen is op dit moment voor veel bedrijven echter zeer lastig of zelfs onmogelijk vanwege beperkende eisen vanuit bijvoorbeeld de milieuwetgeving.

Beschikbaarheid nieuwe locaties

Het zoeken en vinden van uitbreidings- of nieuwvestigingslocaties in landbouwontwikkelingsgebieden wordt door de volgende factoren bemoeilijkt:

- het huidige niveau van uitwerking van reconstructieplannen biedt onvoldoende aanknopingspunten voor de concrete aanwijzing van nieuwe locaties;
- een groot deel van de aangewezen ontwikkelingsgebieden zijn feitelijk niet beschikbaar vanwege beperkingen op het vlak van andere wet- en regelgeving;
- er is sprake van tegenstrijdige belangen tussen landelijke, provinciale en gemeentelijke overheden, bijvoorbeeld in het stank- en ammoniakbeleid;
- er is sprake van langdurige en bureaucratische procedures voor het verkrijgen van de noodzakelijke vergunningen voor uitbreiding of nieuwvestiging.

Zolang deze problemen nog niet zijn opgelost, zal het moeilijk worden om een beweging van bedrijven richting ontwikkelingsgebieden op gang te brengen.

Kaderrichtlijn water

De relatie tussen de doelen van de Kaderrichtlijn Water en de Reconstructiewet is slechts in beperkte mate aanwezig voor niet-grondgebonden intensieve veehouderijbedrijven. Door technische maatregelen als luchtwassers en mestbewerking of -verwerking is de uitstoot van schadelijke stoffen vanuit deze bedrijven naar verwachting goed te voorkomen. Aan de andere kant zal de KRW wel leiden tot extra druk op de mestmarkt door beperking van de plaatsingsruimte van stikstof en fosfaat. Hiermee neemt de druk op de mestafzetmarkt toe en daarmee ook de druk op het aantal dieren in ons land. Naar verwachting zal dat voornamelijk gelden voor de grondgebonden bedrijven, inclusief een (beperkte) extra druk richting bedrijfsverplaatsingen. Over de omvang van die extra druk kan nu nog geen uitspraak gedaan, omdat die sterk af zal hangen van de normstelling waarvoor in het kader van de KRW gekozen wordt.

Aantal verwachte bedrijfsverplaatsingen op basis van het model

Het in hoofdstuk 4 beschreven model leidt tot een getal van 339 bedrijven (39,1%) die in het kader van de reconstructie potentieel in aanmerking komen voor verplaatsing vanuit de extensiveringsgebieden. Per reconstructiegebied verschilt dat percentage van 28 tot 46%. Het feitelijke aantal verplaatsingen is daarmee nog niet bekend. Daar spelen nog andere factoren een rol bij, zoals de financiële positie van het bedrijf, het investeringsritme en het aantal locaties per bedrijf. Als op basis van expert-judgement en indicaties van de reconstructiecommissies de kans dat bedrijven daadwerkelijk zullen willen gaan verplaatsen op 50% gesteld wordt, dan wordt het totale aantal bedrijfsverplaatsingen vanuit de extensiveringsgebieden dus ongeveer 170.

Aanbevelingen

Op basis van het voorgaande komen we tot de volgende aanbevelingen:

Instellen verplaatsingsregeling

De reconstructie heeft onder meer tot doel om het aantal locaties van intensieve veehouderijbedrijven in met name extensiveringsgebieden terug te dringen. De belangrijkste drijvende krachten om dit te stimuleren lijken duidelijke wettelijke en financiële mogelijkheden voor het feitelijk samenvoegen van verschillende locaties op één hoofdlocatie en voor het verplaatsen van bedrijven. Dit proces zou gefaciliteerd kunnen worden door het instellen van een verplaatsingsregeling voor alle reconstructiegebieden samen, uiteraard voorzien van een adequaat budget. De regie en de uitvoering van deze regeling zou in handen gelegd kunnen worden van de provincies.

Flankerend beleid

Om het verplaatsen van bedrijven in de praktijk te bevorderen is er naast financiële steun een duidelijke behoefte aan ondersteuning en flankerend beleid vanuit de overheid bij het zoeken naar en het ontwikkelen van locaties voor nieuwvestiging en uitbreiding. Daarbij gaat het om zowel push- als pullbeleid. Pushfactoren betreffen vooral financiële compensatie voor kapitaalvernietiging en lage opbrengstprijzen voor grond. Pullfactoren betreffen vooral het faciliteren van het vinden en daadwerkelijk beschikbaar stellen van nieuwvestigings- of samenvoegingslocaties. In dat kader kan ook nagedacht worden over het instellen van een aanwijzingsbevoegdheid voor reconstructiecommissies om die locaties ook daadwerkelijk op te kunnen eisen.

Van gebieden naar locaties?

Dat nieuwe locaties in ontwikkelingsgebieden zo lastig te vinden zijn in de praktijk, komt mede door de huidige omvang van die gebieden. Te veel keuzevrijheid bemoeilijkt het zoeken naar feitelijke locaties waar daadwerkelijk nog ontwikkeling mogelijk is. Een inperking van de ontwikkelingsgebieden naar kleinere stergebieden of -locaties lijkt een optie om het zoekproces te bevorderen. Nadeel kan echter zijn dat hierdoor de grondprijs van de nieuwvestigingslocaties zal toenemen en daarmee de kosten van nieuwvestiging zal doen oplopen.

Impact 'locatiekleur'

Naast de kosten van verplaatsing bepalen de opbrengsten van verkoop van vrijkomende grond het financiële plaatje van een verplaatsing. Hierbij moet onderscheid gemaakt worden naar de kleur van de oorspronkelijke locatie.

Als de vrijkomende locatie een rode locatie betreft, dan zijn de opbrengsten hoger dan als dit een groene locatie betreft. In het geval van een rode vrijkomende locatie is vanuit de overheid vooral flankerend beleid voor de nieuwvestigingslocatie nodig. Betreft het een groene vrijkomende locatie, dan is tevens extra financiële steun noodzakelijk.

Gevoeligheidsanalyse

Het model dat in het kader van dit onderzoek ontwikkeld is om het aantal bedrijfsverplaatsingen in het kader van de reconstructie te schatten, zou nog door de provincies onderworpen kunnen worden aan een gevoeligheidsanalyse.

Voorgesteld wordt de provincies voor de verschillende gebieden te vragen welke aanvullende voorwaarden zij eventueel in het model zouden willen implementeren en doorgerekend zouden willen zien.

Literatuur

Backus, G., P. van Horne, R. Hoste, en N. Bondt, *Ontwikkelingen in omvang van de intensieve veehouderij*. LEI, Den Haag, 2004.

Bestuurlijk Platform Reconstructie, *Pilot Gemert-Bakel; Deel 2: uitvoeringsplan*. 's-Hertogenbosch, 2000.

Berkhout, P. en C. van Bruchem (red.), *Landbouw-Economisch Bericht 2003*. LEI, Den Haag, 2003.

Berkhout, P. en C. van Bruchem (red.), *Landbouw-Economisch Bericht 2004*. LEI, Den Haag, 2004.

Luesink, H.H., C.H.G Daatselaar, G.J. Doornewaard, H. Prins en D.W. De Hoop, *Sociaal-economische effecten en nationaal mestoverschot bij varianten van gebruiksnormen; studie in het kader van Evaluatie Meststoffenwet 2004*. Rapport 3.04.08. LEI, Den Haag, 2004.

Luijt, J., J.W. Kuhlman en J. Pilkes, *Agrarische grondprijzen onder stedelijke druk*. Werkdocument 2003/15. LEI, Den Haag, 2003.

Ministerie van LNV, *Brief aan de Voorzitter van de Tweede Kamer. Mestbeleid vanaf 2006*. Kenmerk DL.2004/1608, 2004.

Ministerie Verkeer en Waterstaat, *Pragmatische implementatie Europese Kaderrichtlijn Water in Nederland. Van beelden naar betekenis*. Bijlage bij brief TK 2004.

Oppewal, J., *1.932 boeren op foute plek*. Boerderij 89:24, pp. 6-8. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport De Baronie*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport De Peel*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport Peel & Maas*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport Boven-Dommel*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport De Meijerij*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport Maas en Meijerij*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Noord-Brabant, *Reconstructieplan/Milieueffectrapport Beerze-Reusel*. Ontwerp, deel A en deel B. 2004.

Provincie Gelderland, *Veluwe, ontwerp Reconstructieplan*. 2004.

Provincie Gelderland, *Achterhoek en Liemers, ontwerp Reconstructieplan*. 2004.

Provincie Utrecht en Provincie Gelderland, *Ontwerp Reconstructieplan Gelderse Vallei/Utrecht-Oost. Van wet naar Werkelijkheid*. 2004.

Provincie Overijssel, *Ontwerp-reconstructieplan Salland Twente*. 2004.

Provincie Limburg, *Reconstructieplan Noord- en Midden Limburg*. 2004.

Rijswick, H.F.M.W. van, F.C.M.A., Michiels en J., Moe Soe Let, *Beleidsmonitor water juridisch. CELP/NILOS*. Universiteit Utrecht, Centrum voor Omgevingsrecht en Beleid, Utrecht, 2004.

VROM, 'Brief aan Voorzitter van de Tweede Kamer'. *Reactie op IPO-voorstel inperking werkingsfeer Wet ammoniak en veehouderij*. Ministerie van VROM, kenmerk BWL/2004 043 375, 2004.

Wezel, A.P. van, R.O.G. Franken, J.D. van Dam, W. Loonen en P. Cleij, *Schuiven op Zand: Ex-ante evaluatie van de reconstructieplannen*. RIVM-rapport 718401 002 (concept) Bilthoven, 2004.

Bijlage 1 Overzicht van deelnemers expertmeetings

1. Expertmeeting Reconstructie en Autonome ontwikkeling IV

Datum 10-9-2004, Utrecht

Aanwezig:

- Ton Voncken, Boerenbond Nederweert;
- Ton de Juncker, Rabobank Nederland, sectormanager varkens en tijdelijk sectormanager pluimvee;
- Johan Pegge, voormalig directeur ABCTA en voorzitter projectgroep Gezinsbedrijf plus;
- Agatha Spierings, LNV, Directie Regionale Zaken;
- Gé Backus, LEI (voorzitter);
- Martien van Bavel, LEI;
- Coen van Wagenberg, LEI (verslag).

2. Expertmeeting Reconstructie en Mestbeleid

Datum 9-9-2004, Utrecht

Aanwezig:

- Peter Munters, LNV, Directie Landbouw;
- Johan Scholte Albers, LTO Nederland;
- John van Paassen, voorzitter Mestac en varkenshouder;
- Wim Leneman: LNV, Directie Regionale Zaken;
- Theo Vogelzang, LEI (voorzitter);
- Coen van Wagenberg, LEI;
- Martien van Bavel, LEI (verslag).

3. Expertmeeting Reconstructie en Kaderrichtlijn Water

Datum 10-9-2004, Den Haag

Aanwezig:

- Frank van de Bolt, Alterra;
- Stijn Reinhard, LEI;
- Nancy Meijers, Ministerie van LNV, Directie Landbouw;
- John Tobben, LLTB;
- Agatha Spierings, LNV, Directie Regionale Zaken;
- Theo Vogelzang, LEI (voorzitter);
- Martien van Bavel, LEI;
- Coen van Wagenberg, LEI (verslag).